

A KÚNOK NYELVÉRŐL
ÉS
NEMZETISÉGÉRŐL

Gróf KUUN GÉZA

T. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1885.

A KÜNYÖK NYELVRŐL

NYELVTIS RÖRÖL

13.532/XII. 11

A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1885. június 1-én tartott ülésén.)

Hazai történelmünk egyik nagyérdemű művelője, néhai Gyárfás István, *A Jászkúnok nyelve és nemzetisége* című jeles értekezésében ¹⁾ azon fontos adatok ellenére, melyeket kitünő tudósunk Hunfalvy Pál *A kún vagy Petrarka-codex és a kúnok* cím alatt megjelent akadémiai felolvasásában közzétett s azon okok és érvek daczára, melyeket a *Codex Cumanicus* bevezetésében felhoztam, állhatatosan megmaradt előbbi nézete mellett, mely szerint a kúnok valóságos magyarok s nyelvök a magyar nyelvnek csupán dialectusa. Azon érvek, melyekkel állítását támogatni igyekszik, nem vonom kétségbe és elismerem, figyelemre méltók, de mind olyanok, melyek részint Hunfalvy és saját nézetemet igazolják, részint nem alkalmasak arra, hogy jeles tudósunk Gyárfás állításának valósága általok bebizonyítható legyen.

Nem áll az, hogy a kik a jászkúnok nyelvét és nemzetiségét török-tatárnak állítják, pártolói lennének azon véleménynek is, hogy a székelyek nem a régi húnok származékai, hanem későbbi határon telepitvények. ²⁾ Én ezt soha sem mondtam, soha sem írtam, sőt ellenkezőleg azon körülményben, hogy a kúnok aránylag rövid idő alatt megmagyarosodtak, egy minket közelről érdeklő példáját látom annak, hogy egy rokonfaj, nem vitatom a rokonság fokának minőségét, bizonyos viszonyok következtében rövid idő alatt áthasonúlhat magyarrá s ez okon a hún eredetű székelyek megmagyarosodása saját ethno-

¹⁾ Olvasta a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1882. máj. 8-án tartott ülésén.

²⁾ L. az értekezés 6. lapját.

graphiánk terén nem elszigetelt s páratlan történeti esemény, mely már ennél fogva is valósága iránt gyanút ébreszthet s méltó kételyre szolgáltatathat alkalmat.

Azon erős tételes adatnak, hogy a jász-kúnok *jelenleg* magyarok, a múltra visszaható erejét annak bebizonyítására, hogy *mindenkor* azok voltak, el nem ismerhetem, mert annak ellene mond úgy a történelem, mint az ethnologia. Ismerünk feles számú népet, a mely az idők folyamában mássá alakult, mint a mi eredetileg volt, s elég legyen erre nézve hivatkoznom a megoroszosodott permiekre, a szláv-vá lett bolgárookra, a törökül beszélő iráni szártokra, a Kabul és Herat közt lakó hezarekra, kik eredetileg mongolok voltak s ma perzsául beszélnek, s hogy az ó-korból is legalább egy példát idézzek, a hellen eredetű gelonokra, kik a skytha budinok közt Herodot idejében nyelvöket kezdték ezekével fölcserélni. Elég legyen a példákból, melyeknek részletes előszámlálásával egy egész könyvet írhatnánk tele. Azt mondja értekező, hogy az általa felhozott erős tételes adat ellenében bizonyítsuk be tényekkel, határozott történelmi adatokkal, hogy a jász-kúnok valamikor csakugyan törökök voltak. Ezt úgy hiszem megtettük, úgy Hunfalvy említett értekezésében, mint én a *Codex Cumanicus*hoz írt bevezetésemben. Nem mondom, hogy kimerítettük volna az érveket, de rendbe vettük a legfontosabbakat s jelen felolvasásom alkalmából is néhány újabb erősséggel fogom a régiéik számát szaporítani.

Szerző helyesnek tartja Müller Frigyes azon nézetét, mely szerint a nemzetet alkotó tényezők közt a nyelv az, a mely legtartósabban öröklök nemzedékről nemzedékre, s legkevesebbé változó. Mi a kétségbevonhatlan tények nyomán e nézetet nem helyeselhetjük, mert valamely népfaj testi tulajdonságai kevesebbé, hosszabb idő alatt és nehezebben változnak, mint a nyelv. A jelenleg élő sémi fajbelinek szakasztott mását látjuk az aegyptomi domborműveken; a kopt megtartotta aegyptomi jellegét, de nyelve arabba lett; a dél-szlávok egy jelentékeny része a török uralom alatt törökké lett, de physikai jellegök még most is szláv; a szártok külseje az iráni typos vonásai mutatja, de nyelvök török; a hezarek mongol typusa szembetünő, de nyelvök perzsa; az erdélyi örmények megtartották fajok ethnicus jellegét,

de nyelvök magyar, sőt részben még családneveiket is megmagyarosították, így lett *Kirkosa*-ból Gergelyfi, *Hádsi*-ből Czifra ¹⁾; a hukulok typusa török, de nyelvök ruthén. Minek folytassam, hiszen a távoli keresésre nem szoruló s a közelben is megtehető tapasztalás lépten-nyomon megczáfolja Müller Frigyes nézetét s igazat ad Vámbérynek, a ki szerint a népek physikai jellege kevesebbé változik, mint nyelvök. «Az anyag merevebb, mint a szellem», írja Vámbéry s teljesen igaza van.²⁾ A dolgok ilyenén állapotában semmi rendkívülit, semmi meglepőt nem látunk abban, hogy a hazánkba beköltözött kúnok idő elmúltával eredeti nyelvöket elhagyták s helyette a magyart kezdték beszélni. Ez volt a velünk egyesült kabarok, baškirok, bolgárok s a bihari hegység közt élt kazarok sorsa, kik rövidebb vagy hosszabb idő alatt elhagyták egykori nyelvök használatát.

Csalhatatlanoknak nem állítjuk magunkat, a történelem és a nyelvészet s ezekkel együtt sok más tudomány számos kérdéseiket illetőleg nem vehetik magoknak a mennyiségtan bizonyosságát. Egyik nap a másiknak lesz tanítójává és ha csalódunk is néha, és ha csalódunk is sokszor, azért mégis a kinyomozható igazság felől nem csüggedünk. Szerző megemlíti, hogy *Adalékok Krim történetéhez* című értekezésemben azt állítottam, hogy a török eredetű kazar nép kabar törzse, úgy látszik nekem, a finn eredetű népek családjához tartozik. Kitűnő tudósunk Hunfalvy Pál ennek ellenkezőjét állította, szerinte a kazarok finn-ugor nép volt s kabar törzsök csúvasztörök vala. Nem vitatom, hogy melyikünk nézete bir nagyobb valószínűséggel, csak azt az egyet kívánom megjegyezni szerző ellenére, hogy *Ibn Foslan*, a kazar dolgok jeles ismerője, nyilván mondja, hogy kétféle kazar van, u. m. fekete és fehér:
³⁾ وهم صنفان صنف يسمون قرا صنف بيض

¹⁾ *Háds* örményül kedves tárgyat, tetszést jelent. Ez a család Perzsiában *Sirin*-nek, a törökök közt *Zarif*-nak, Oláhországban *Csinás*-nak nevezte magát, mert a persa شیرین, az arab-török ظاريف, a román *cinás* szintén a kedvest és tetszöt jelentik.

²⁾ *A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet* (Budapest, 1884.), a 8. lapon.

³⁾ Ibn-Foszlan *De Chazaris* stb., kiadta Frähn, 1. *Mémoires de*

bn Haukal a tiszta kazar nyelvet megkülönbözteti a kazarok egyik másik nyelvétől, illetőleg egy másik Kazarországban beszélt nyelvtől: *الكززر الخالص لسانهم*. Ennélfogva a kazar nyelvről való ellentétes állítások csak látszólagosan azok. Ibn Foslan szerint a kazar nyelv nem hasonlít sem a törökhez, sem a perzsához s a kazar nép physikai jellege sem mutat hasonlatosságot a törökével:

ولسان الكززر غير لسان الترك والفارسية والكززر لا يشبهون
الأتراك.

Ibn Haukal arab eredeti szövege szerint a kazar nyelv különbözik mind a töröktől, mind a perzsától, de hasonlít a bolgár nyelvhez:

لسانهم غير لسان الترك والفرسية ولسان البلغار كلسان
الكززر

Ibn Haukal perzsa fordítója e szöveg első tételét így változtatta meg: «nyelvök hasonlít a törökhöz», tehát épen ellenkezőjét mondja annak, a mit az arab szöveg. 'Hági Chalfa *Ġihân numâ* című könyvében a perzsa fordítást használta s Ibn Haukal arab eredetijének egy másik helye szintén ennek ad igazat, ugyanis a perzsa fordító szerint a kazarok népi típusokat illetőleg hasonlítanak a törökökhez, Ibn Haukal pedig Dimeškiivel megegyezőleg az említett helyen a kazarokat turkoknak nevezi: *فلا يراه أحد من الأتراك* stb. Theophanes byzanti író a kazarokat keleti törököknek mondja: τὸς Τούρκους ἀπὸ ἑως Χαζάρους ὀνομάζουσιν.¹⁾ Ha tekintetbe vesszük Ibn Foslan följegyzéseinek azon helyét, melyben a kétféle kazarokról szól, ez ellentétes nézeteket könnyen egyeztethetjük s ez okon úgy Hunfalvy, mint én nem alap nélkül mondhattuk, hogy a kabarok nyelve különbözött a kazarokétól. Azt, hogy a kabar törzs volt-e török, vagy a kazar nép zöme, itt nem vitatom, de az nyilván áll előttem, hogy a kazar nép zöméből egy oly törzs könnyebben szakadhatott el, mely azzal nem *ethnosát* illetőleg,

l'Académie Imp. des Sciences de St. Petersbourg, Tome VIII. (St. Petersbourg, 1882.)

¹⁾ L. a bonni kiadás I. k. 485. l.

hanem csupán csak *politikailag* függött össze, mint egy vele ugyanazon eredetű, ugyanazon nyelvet beszélő nemzetség.

Szerző értekezése első cikkében megjegyzi, hogy kár volt egy Sz. László királyt dicsőítő latin és magyar énekhez folyamodnom annak bebizonyítására, hogy a kúnok tatároknak és törököknek nevezettek s fejedelmeik *bassa* néven említettnek, mert hiszen más történelmi forrásokban is így neveztetnek; a székely krónika p. o. Ozul kúnjait tatároknak mondja, Kézai és a pozsonyi krónika besenyőeknek. Azt is megjegyzi szerző, hogy Miles Mátyás 1670-ben *Siebenbürgischer Würgengel* cím alatt megjelent munkájában az erdélyi szászok vitézségét dicsőítvén, elmondja, hogy a kenyérmezei diadalmas csatában Csukás György szebeni polgár vezérlete alatt csapataikkal jelen voltak, s ezután így folytatja: «*a teucereket vagy moldvaiakat* — *teucros* oder *Moldauer* — midőn ezek az országba beütöttek, mily gyakran nem csak visszaverték, hanem mihelyt betörték, kiűzték úgy, hogy itt soha meg nem telepedhettek». Itt a *teucrok* moldvaiaknak mondatnak, írja Gy., s ez is azt mutatja, hogy e szó itt nem török jelentéssel bír, czélzás van itt Moldva régi lakosaira a kúnokra, a kik ellen történt — mint Schlözer mondja, — Erdély megoltalmazása végett, itt, a szászoknak megtelepítése. Jeles történetírónk néhai Gyárfás István idéztem soraiban néhány igen érdekes adatot közölt, de mind olyanokat, melyek nem az ő, hanem a mi nézetünket erősítik meg. Úgy a szent László királyról szóló ének, mint Miles Mátyás szövegének illető helye a kúnokat *teucereknek*, tehát törököknek nevezi. — Thúróczy krónikájában egy *Tatár* nevű kún vezérről emlékezik, s ezen adatot szintén éléhoztam annak erősségeül, hogy a kúnok törökök voltak. Szerző ez érve ellenében arra figyelmeztet, hogy egy jász 1323-ban *Magyar* tulajdonnévvel említettik, s így amannak példájára ez adatok viszont a palóczkúnok magyarnyelvűségét erősítik. A dolog azonban nem épen így áll, mert azon kún vezért magyar forrás, s nem maga s nem a kúnok nevezik *Tatárnak* s a magyar forrás, mint fájának egyik fejedelmét, az illető népfaj ethnikus nevével nevezte így, míg azon jász *Magyar* az illető magyar forrásban csakugyan ép oly tulajdonnév volt, mint Horvát, Rác vagy Lengyel. A széplaki Horváthok régibb előneve *Petrichevich*, a zsákod

Horváthoké *Kovachich* e szépen díszlő magyar családok eredetét Horvátországba helyezik. Az 1383-ban szerepelt Hervoja Jánost *Horváthnak* is nevezték egyszerűen azért, mert horvát eredetű volt, így neveztetett az említett jász *Magyarnak*, mert magyar eredetű volt. Úgy hiszem, mindezekhez nem kívánatik bővebb, teljesebb magyarázat. Említettett, hogy a moldvai kúnok *teucereknek* neveztek. Moldvát tudvalevőleg a XIII. és XIV. században *Cumanianak* vagy *terrae Cumanorumnak* nevezték. IV-dik Béla király 1247-ről kelt okmányában a jelenlegi Oláhország két területre felosztva fordul elő, az egyik terület *terra Zevrino*, a másik *Cumania*, utóbbi: a *fluvio Olth et alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam*.¹⁾ Ez utóbbi terület kún lakóinak *teucer* török elnevezése jól egyezik az ottani kún helynevek minéműségével. Teleorman kerület mai napig megtartotta ősz régi kún nevét, a melynek eredeti jelentése «bolond erdő», illetőleg *deli orman*; *teli* kún szótáromban «bolond», *orman* erdő értelmével bir. Igen, de az oszmani nyelvben is *deli* «megbolondult»-at jelent s a keleti török *tili* a. m. «őrült», *orman* pedig a keleti és nyugoti török nyelvjárásokban erdőt teszen. Dobrugiában is van egy *Deli Orman* nevű erdő és ezt már a törökök nevezték így. Kantemir e dobruégi erdőről következőkép ír: Es ist ein ganz ebener Strich Landes, der weder mit Flüssen durchschnitten, noch durch Waldungen unterbrochen ist; wiewohl am Ende desselben, nicht weit von Drista, ein Wald ist, den die Tuerken *Deli Orman*, das Narrenholcz (bolond vagy bolondos erdő) nennen». ²⁾ Ha a moldvai és havas-elföldi kúnok magyarok voltak, hogy történhetett volna meg, hogy egy általok lakott vidéket törökül nevezzenek el, tehát nem a magok nyelvén, hanem egy más nyelven? Pétervár *Petersburg* nevét nem az oroszoktól kapta és sem *Petershofot*, sem *Eremitaget* nem az ottani környék népe nevezte el így. Ha a moldvai és havas-elföldi kúnok magyarok voltak s nem törökök, hogyan történhetett, hogy egy általok lakott egész vidék neve szóanyagát, összetételét és értelmét

¹⁾ Fejér, *Cod. dipl.* IV, pag. 447.

²⁾ L. *Gesch. des Osmanischen Reiches* (Hamburg, 1745.), a 318. lapon. L. a tudós történetíró és nyelvész Hasdeu *Originile Craiovei* című kitűnő könyvének (Bucuresci, 1878.) 31. lapját.

illetőleg teljesen egyezik egy török helynévvel, melyről tudjuk, hogy hol eredt? Cinnamus a byzantiak és besenyők közt 1152-ben kiütött háború részleteiről szólva egy Rímic-Sárat felett emelkedő hegyet ὄρος Τέννορμον — tehát *Tenu-ormon*-nak nevez. Ez a név a kún *Teleorman*-nak szakasztott mása.¹⁾ Nálunk nincs és nem is volt soha «bolondos» nevű erdő, s dalia, deli, dali szavunk, bár eredetére nézt török, nem azt jelenti, a mit a törökben. Kantemir, a kinek a török birodalom történetéről írt munkájából egy fontos helyet idéztem, a besenyőket tatároknak s a kúnokat a tatárok egyik fájának nevezi: *Tātariū ce ṛ chīamā Patinachi* és *Comaniū, un ném de Tātari.*²⁾ Tehát a moldvai és havas-elföldi kúnok tatárok voltak s ennek daczára a velök hasonnevű s közülök kivált magyarországi kúnok mégis magyarok volnának!

Szerző értekezése II-dik részében Theodorik 1228-ban a székely esperesekhez intézett körlevelének illető helyét igyekezik nem szószerinti értelemben venni, de a szöveg világos s úgy kell vennünk, mint a hogy van: *et e diversitate gentium linguarumque, in unitatem Fidei suos congregat.*

Szerző III-dik fejezetében Julian domonkosrendi magyar szerzetes két ízben tett ázsiai utazásának a kúnokra tartozó adatait tárgyalja. Első utazása történt 1237-ben, s Nagy-Magyarországban találkozott a mongol khán követével, ki tudott *magyarúl, oroszúl, kúnúl, németül, saraczenúl és tatárúl*; Wolffal a kúnt töröknek, a saraczen arabnak, a tatárt mongolnak magyarázzuk s ezt a magyarázatot nemcsak a leghelyesebbnek, de az egyedül helyesnek azért tartjuk, mert a kúnról tudjuk, hogy akkor még török volt, a mongolt akkor tájt tatárnak, az arabot saraczennek nevezték. Sicília és Spanyolország saraczenai kik voltak, ha nem arabok? A kairevani Aghlabiták, a nyomukba következett Fatimidák Siciliában, az Omajjidák Spanyolországban a latin nyelvű okmányokban igen sokszor saraczenoknak neveztettek s mindezekről jól tudjuk, hogy arabok voltak. — «Majd a tatárok előnyomulásáról — írja szerző — mind több hír

¹⁾ *Cinnami Hist.* ed. Paris (1670.), az 54. lapon. l. Hasdeu i. h.

²⁾ *L. Chronicul*, t. 2, p. 220 és p. 263. Hasdeu idézete szerint, l. az i. k. 29. lapján.

érkezvén, IV. Béla Juliánt három társával ismét elküldte tudakozódní. Visszafelé utaztakor Julián 1240-ben Susdal orosz városba érkezett, hol nemsokára a tatár khán követei is megjelentek, s a susdali herczegnek kézbesítének egy a khán által IV. Bélához intézett levelet, melyet a herczeg Juliánnak átadván, ez a moldvai Kúnországban át hazaerkezett s a khán levelet IV. Bélának átnyújtotta. E levél pogány betűkkel, tatár nyelven léven írva, Béla sokat talált országában olyant, ki azt el tudá olvasni, de olyanra, ki azt értette volna, nem akadt. A tapasztalt Julián ezt előre gyanítva, midőn a moldvai Kúnországban át hazafelé utazott, itt talált egy pogányra, ki a levél tartalmát megmagyarázta.¹⁾ Szerző szerint azt a körülményt, hogy a felsorolt nyelvek a kún és a magyar külön említetnek meg, hijában hoztam fel a kún nyelv török voltának kimutatására, mert hiszen a tatár nyelv is külön említetik s ennélfogva a kúnok tatárnyelvűek, azaz törökök nem voltak. Itt szerző megfeledezett arról, hogy utóbb idézett szövegében a mongolokat maga is tatároknak nevezte, s hogy Wolf magyarázatának helyességet kétségbe nem vonta. Tehát ha az idézett szövegben a tatárnyelv a mongolt jelenti s nem a törököt s itt csakugyan mást nem is jelenthet, akkor a kúnok török nyelvűek lehetek, a mint hogy voltak is, de magyarok nem lehetek, mert a mongol khán követéről az mondatik, hogy a tatár nyelven kívül oroszúl, arabúl, nemetül, magyarúl és kúnúl tudott. Ez úgy hiszem teljesen világos dolog. Julián a moldvai Kúnországban csak egy pogányra talált, ki a kérdéses levél tartalmát megértette. Olyan azonban sok volt Béla király országában, ki a pogány írást el tudta olvasni. Ebből azt látjuk, hogy a kúnoknál egy bizonyos írásmód divatozott, melyet közülök számosan ismertek. Ez az írás az ujjur volt, mint a hogy Paschalis levelében olvashatjuk,²⁾ tehát ugyanaz, a melyet a mongolok is elfogadtak és a mely a Desti Kipčakban használatban volt. Ez az az írás, a melyet *Adalékok Krim történetéhez* című értekezésemben közzétett genusi okmányok *littera ugarichanak* neveznek. Sajátságosnak mondhatjuk, hogy Julián ép azt az írást nevezi *litterae paganaenak*, melyet a syr nestoriánusok az evangéliummal együtt terjesztettek el messze keleten. Kaszgarban az

¹⁾ L. a 13—14. l. — ²⁾ L. Waddingnál, 7, 256.

ujgurok Vámbéry szerint már a VII-dik században ismerkedtek volna meg a keresztyén vallással s ezzel egyidejűleg a nestorianus írással is, mely rólok ujjurnak mondatott. Gíngis alatt egy *Čakja Pandita* nevű buddhista főpap ezt az írást a mongol nyelv irodalmi czéljaira is alkalmazta, így lett ez mongol írássá. Szóval, ez eredetileg keresztyén syr írás elején a keresztyén vallással együtt, utóbb ettől függetlenül a sinai birodalom török törzseinél elkezdve egész a Magyarországra telepedett kúnokig s az úgynevezett magyar ismaelitákig elterjedt. Az arab és latin íráson kívül talán egy sincs, mely ily nagy tért hódított meg. Tehát a kúnoknál az írástudás nem volt valami szokatlan, sőt Julián szerzetes tudósítása szerint sokan közülök tudtak írni s írásuk az ujjur volt, tehát ugyanaz, a mely a mongoloké. Ezért tudták a magyarországi kúnok a mongol írást elolvasni, de a levél tartalmát nem értették meg, mert annak nyelve a mongol volt. Szerző feltűnőnek tartja azt, hogy «Julián a tatár khán levelével kezében hazafelé utaztakor, a kúnok földjén Moldvában e levél megmagyarázása végett nem saját szerzetének Magyarországon sok ideig volt főnökét, a kúnok buzgó térítőjét, akkor már ott lakott kún püspököt Theodorikot, vagy ennek vezérlete alatt ott a térítés nehéz munkájában egyházi szónoklatok tartásával fáradozó s így a kúnok nyelvében jártas szerzetes-társait kereste fel, hanem egy *sok nyomozás után* talált pogányra szorult a tatár nyelvű levélnek megmagyarázása végett.» Én azt tartanám feltűnőnek, ha Theodorik püspök, vagy azon szerzetesek egyike, kik a kúnok közt a keresztyén vallást terjesztették, azon mongolúl írt levelet Juliánnak megfejthették volna, hiszen ők kúnul tudtak, de nem mongolúl. Azon pogány kún, a ki a levelet megértette, bizonyára a mongolokkal közelebbi érintkezésben állott és azok nyelvét is tudta. Azt Julián nem mondja, hogy azon mongolúl tudó kúnra sok nyomozás után talált volna, csak annyit és többet annál nem mond, mint: *Nos autem cum transivimus per Cumaniam paganum quendam invenimus qui nobis eas (litteras) est interpretatus.* Ha jobban keresett volna, többet is talált volna ilyent. Balbinus Bohuslaus híres cseli történetíró 1677-ben kiadott munkájában a többi közt azt írja, hogy Morvaországban nem messze Evanczicztól és az oslovani zárdától a keresztyéneknek van egy díszes egy-

háza, melyben a kúnoknak igen sok koporsói s azok betűivel vésett kövei láthatók, mely kövekkel az egyháznak csaknem egész padozata be van borítva, s Balbinus idézett szavai hitelességét azzal bizonyítja, hogy megjegyzi: «mint magam láttam». *Epitome rer. Bohem. és Miscellanea hist. Boh.* című munkája részrehajlatlanságáról tesz tanúságot s ez igazságszeretetére mutat. Egy ilyen íróról nem tehetjük fel, hogy a mikor saját maga megfigyelésére hivatkozik, valótlanságokat közöljön. Ez okon a *Cod. Cuman.* bevezetésében kifejtett kétséggel felhagyok s elismerem azon feliratok valódiságát, melyeket a tudós cseh jezsuita saját szemével látott («ut ipse vidi»). Nem mondja Balbinus, hogy a kún felírások minő írásjegyekkel voltak a sírkövekre vésvé, de az előbb mondottakból következtetve más írásra aligha gondolhatunk, mint az ujjurra. Az említett kúnok morvai hadjárata 1253-ban történt, ez időből valók a Balbinus látta sírfeliratok. A XIII-dik század második feléről még egy fontos adatunk van a régi kún írásról. Báró Joinville, Sz. Lajos király barátja s hű életirója, 1252-ben királya kíséretében Cæsareában volt Palæstinában, s itt ismerkedett meg a hirneves Nariot de Toucy idősb fiával, a kit szintén Nariotnak hívtak s a kinek mostoha anyja Jonas¹⁾ kún király leánya volt. E jeles lovag a kúnokról sok érdekest beszélt el a királynak, hű kísérelője s barátja Joinville jelenlétében, a ki mindezt följegyezte magának s királya általa megírt életrajzába alkalom adtával beigtatta. Minket jelenleg az elbeszélésnek csak azon része érdekel, melyben az írásról történik említés. Az eredeti szöveg így hangzik: Encore nous conta une grant merveille,

¹⁾ Héberül יונתן. Ez a név az araboknál s persáknál یُونَانُ s یونس alakban nem ismeretlen; az iszlám befolyása közvetíthette a kúnokkal. A persa رفتن روز و آمدن شب helyett یونس در یونس szó alatt. Az osmánli törökben e név szintén یونس-nak iratik s Jonus-nak ejtetik. Oláhúl Jonást Jóna-nak (*Juona*) mondják s ez a név annyira hasonlít a szokottabb Jón (*Juon*)-hoz, hogy az oláhok a kúnok Jonas királyát könnyen nevezhették Jónnak (*Juon*) s ezen névcserét látjuk IV. Béla azon fontos okmányában, melyben a jelenlegi Oláhország nagy részét a Fratres Hospitali Jerosolymitani-*knak* adományozza: *Kenezatus Joan et Farcasii usque ad fluvium Olth.*

tandis que il estoit en leur ost: que un riche chevalier estoit mort, et li avoit l'en fet une grant fosse large en terre, et l'avoit l'en assis moult noblement et paré en une chaere; et li mist l'en avec li le meilleur cheval que il eust et le meilleur sergent tout vif. Le serjant avant que il feust mis en la fosse avec son seigneur, avec le roy des Commain et aus autres riches seigneurs, et au prenre congié que il fesoit à eulz, il li mettoient en echarpe grant foison d'or et d'argent, et li disoient: Quant je venré en l'autre siècle, si me rendras ce que je te baille. Et il disoit: Si ferai-je bien volentiers. Le grant roy des Commain li bailla une lettres qui aloient à leur premier roy; que il li mandoit que preudomme avoit moult bien vescu et que il l'aveit molt bien servi, et que il li guerredonnast son servise. Quant ce fu fait, il le mistrent en la fosse avec son seigneur et avec le cheval tout vif; et puis lancèrent sur la fosse planches bien chevillées, et tout courut à pierres et à terre. Et avant que il dormissent orent-il fet, en remembrance de ceulz qui il avoient enterré, une grant montaigne sur eulz stb.¹⁾ «(Nariot de Toucy) még egy más csodálatos dolgot beszélt el (Lajos francia királynak), mely a kúnok táborában létekor történt. Ép azon időben halt meg egy gazdag kún főúr, a kit következőkép temettek el. Egy széles sirt ástak s ebben nagy díszben széken ülve temették el. Vele együtt legjobb lovát s legvitézebb testőrét *elevenen* temették el. Mielőtt a vitézt sirjába tették volna, az a temetési pompánál jelen volt kún királytól s a főuraktól búcsút vett. Ezek egy kendőbe (melyet tartott) nagy mennyiségű aranyat s ezüstöt halmoztak, őt így szólítva meg: midőn a túlvilágban leszek, visszafizeted-eknekem, a mit kölcsön vettél? A kún király egy az előtte uralkodott királyhoz írt levelét adta neki (kezébe), melyben arról tanuskodik, hogy az illető vitéz példásan élt, őt jól szolgálta s kéri elődét, hogy érdemeihez képest jutalmazza meg. Ezután a vitéz s a ló egykori urok sirjába temették s föléjük gyalult deszkákat helyeztek s a megjelent vitézek siettek földet s köve-

¹⁾ Joinville, *Mémoires ou histoire et chronique de Saint Louis*, ed. Fr. Michel, Paris, 1859, in 16, p. 150—152. L. Hasdeu i. k. 26-dik lapját.

ket dobni a sirba. Még mielőtt az éj bekövetkezett volna, egy magas dombot (*kurgan*) emeltek a sír fölé». Az idézett szövegből a kúnok írástudásán kívül még a következőkről értesülünk: 1. a holtakat felöltöztetve s ülve temették el, 2. a gazdagok mellé elevenen eltemették legjobb lovukat s leghűbb szolgájakat, 3. hittek a test szerint való feltámadásban s a földi állapotok folytatásában a túlvilágon. A kún temetők tumulusait az oroszok *maïdanurĭ*-nak nevezik, ez a szó összetétel, melynek mindkét része előfordúl a velencei kún codexben is; *maïdan* egyazon az arabból az oszmanliba átszármazott *ميدان*-nal, *uri* a. m. a birtokragozott kún *or*, e szerint *maïdan uri* «téres hely gödre» értelmével bir. ¹⁾ De a *kurgan* szó is török, a mint ezt a *gan* végzetből is megtudhatjuk; az oláhországi kúnok sirjaikat ezzel a szóval jelelték s e szó tőlök átment az oláh nyelvbe is, p. o. egyik 1589 november 10-dikén kelt okmányban *gorgan* határhelyként említetik. A *Cod. Cuman.*-ban az illető szótár szerzője a német *en gihoft grap* kitévelt *kurgannal* fordítja. A *Korhány* név Magyarországon is előfordúl, így neveznek egy halmot Biharmegyében, s Békésben szintén van *Korhány* nevű halom. Csépan Hevesmegyében a halmok egyike *Kórhányhalom*nak neveztetik, van itt *Kúnhalom* s *Krankli* halom is, mely utóbbi talán régen *Kangli* halomnak mondatott, l. a *Magyar Nyelvőr* I. kötetének 188-dik l. Már most kérдем, ha a kúnok eredetileg magyarok voltak s nem törökök, hogyan történik, hogy sirjaikat Oláhországban *kurgannal*, tehát egy olyan török szóval nevezték, mely a Mæotis éjszaki partvidékén íratott Petrarka-féle kún codexben szintén előfordúl?

Az oroszok sem nevezhették volna a kúnok tumulusait *maïdanurĭ*knak, ha ezek magyarok lettek volna, mert nyelvünkben, nem tekintve ez összetett szó alakját, az ebben rejlő észjárás is merőben szokatlan. B. e. Gyárfás István i. k. 15-dik lapján engem azért hibáztat, mert a *Cod. Cuman.*-hoz írt bevezetésem LXXXI-ik lapján Julián ázsiai utazását 1237-re tettem. Ez nékem hibául fel nem róható, mert trois-fontainesi Alberich belga eredetű eziszterczita barát, Julián kortársa, a ki Magyarországot és

¹⁾ L. a *Cod. Cuman.*-hoz mellékelte kún szótáromban.

Erdélyt bejárta ¹⁾ s úgy látszik Magyarországon huzamosb ideig tartózkodott, krónikájában így írt az 1237-dik évről: Igitur rumor erat hunc populum Tartarorum in Comaniam et Hungariam velle venire, sed utrum hoc verum sit, missi sunt de Hungaria quatuor fratres prædicatores, qui usque ad veterem Hungariam per centum dies iverunt, quibus reversis nunciaverunt, quod Tartari jam veterem Hungariam occupaverant et suæ ditioni subjecerant.²⁾ Továbbá hibámúl rója fel szerző, hogy bevezetésem XL-dik lapján Julianus ázsiai útját 1239-re teszem; ez állítólagos hibát részemről annak nem tartom, mert hiszen szerző maga is elismeri annak igazságát, hogy Julián két ízben tett utazást Ázsiába, ³⁾ ennélfogva nem vádolhat következetlenséggel. Egy hibámat azonban készséggel ismerem el s a tudós szerző figyelmeztetéseért emlékének hálával tartozom s ez a hibám abban rejlik, hogy bevezetésem idézett két helyének mindegyikén a tatár khánnak IV-dik Bélához intézett leveléről tettem említést. E levél Juliánnak második ázsiai útja alkalmából adatott kezébe. Ha valaha a *Cod. Cuman.*-hoz írt bevezetésem még egyszer kinyomatnék, a LXXXI. lapon a khán levele kihagyandó volna.

Szerző értekezése IV-dik fejezetében azt írja, hogy: «A jászkúnok magyartalanságát vitatók egyik főerősségül idézni szokták *Rogierius Carmen miserabile* című munkája «de vulgari Hungarorum opinione» feliratot viselő fejezetből ama tételt, hogy *Kuthen azért jött be előre kúnjaival, hogy a föld minőségét kitanúlja és a nyelvvel megismerkedjék.*» «Horvát István maga bevallja, — folytatja szerző, — hogy e sorokban fekszik a comanus nyelvre a legnagyobb nehézség. Az beszél itt — úgymond — a ki látta, ismerte s beszélni is hallotta a XIII. századi comanusokat, az szól, ki önmaga a mongol üldözésben nem egyszer borzasztó sanyargatásokat szenvedett.» ⁴⁾ Szerző azon szándék-

¹⁾ «Ex his miraculis quaedam in Gallecia, Gallia, Teutonica, Italia, *Ungaria, Dacia* quaedam etiam ultra tria *Maria* vel scripta reperi vel audivi», *Alberici monachi Trium fontium Chronicon* nunc primum editum a G. G. Leibnitio (Lipsiae, 1698—1700.), pag. 266.

²⁾ L. a *Chronicon* 564. lapján.

³⁾ L. az i. értekezés 13. lapján.

⁴⁾ *Tud. Gyűjt.* 1833. VIII. 110. l. L. az értekezés 15—16. ll.

ból, hogy Rogerius idézett szavainak nyomatekát lehetőleg apaszszá, megemlíti, hogy nem magyar, hanem apuliai származású s Rómában Toletan János bibornok oldala mellett káplánkodott s az, hogy nagycíradi kanonok lett volna, nincs hitelesen bebizonyítva. Tökéletesen igaz, hogy Rogerius Apulia tartományában született, de már 1233-ban mint Toletanus János választott prænesti püspök s apostoli követ káplánya hazánkban volt, a pápai udvar s főnöke közt az összeköttetést személyesen is eszközölé, leveleket s fontosabb szóbeli tudósításokat hozva és víve.¹⁾ «Szolgálati érdemeinek jutalmául — írja Bunyitay V. — azon kor szokása szerint ő is pápai bullát nyert s a bulla a váradi káptalan egyik kanonoki javadalmára szólt. Kanonoksága mellett megtartotta régi állását is a követ mellett vagy legalább annak címét, mert egy évtized múlva is mint Toletanus János püspök káplánja említették».²⁾ Az sem áll, a mit szerző mond, hogy magát *Miserabile Carmen*-jében sehol váradi kanonoknak nem nevezte, mert a 34. fejezet Szabó Károly fordítása szerint idézett következő szavaiban váradi kanonokságára hivatkozást teszen: «a püspök némely kanonokkal onnan eltávozott, én (Rogerius) mindazonáltal az ott maradtakkal ott valék». De Rogerius nem csak kanonok, hanem váradi főesperes is volt, mint a hogy ezt IV. Incze pápának a szent-gotthárdi apát s az esztergomi préposthoz intézett leveléből megtudhatjuk: «dilecto filio, Rogerio, Capellano Venerabilis fratris nostri — Episcopi Prænestini Archidiaconatum, quem in Varadiensi Ecclesia obtinet, resignare ac in eodem Soproniensi residere parato, dictum Archidiaconatum . . . auctoritate nostra conferre curetis».³⁾ Az őt Spalató érseki székére kinevező oklevél dicsérőleg emeli ki tudományát s társadalmi műveltségét. Egy ilyen emberről, a ki oly sokat érintkezett a magyarokkal, a ki hazánkban huzamosb ideig tartózkodott, a ki, hogy Horvát István szavait idézzem, látta, ismerte s beszélni is hallotta a XIII. századi kúnokat, a ki kiváló társadalmi állásánál fogva lehetőleg biztos forrásokból meríthette értesítéseit, a kinek diplomatiái megbízatása volt s

¹⁾ L. Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története* II. k. 61. l.

²⁾ L. az i. k. 61—62. l.

³⁾ Fejér Gy.: *Codex dipl.* IV. 1. 304. l., l. Bunyitay i. k. 62. l.

ez okból is keresve keresnie kellett az értesítések biztos forrásait, mondom ezen férfiről elhíhetjük-e azt, hogy a midőn Kuthenről azt írja, hogy azért jött Magyarországra, hogy «conditiones terræ addisceret et linguam faceret sibi notam», a *lingua* szó alatt, mint szerző akarná, tájszólást értett volna? Ez el nem hihető s a valószínűségnek főkellékeivel nem bír. Szerző azt mondja, hogy ha a kún nyelv csakugyan különbözött volna a magyartól, IV. Béla a kún főurakkal országos tanácsokban hogyan értekezhetett? III. Darius családjával Nagy Sándor minő nyelven értette meg magát, s Pörossal hogyan értekezhetett? Úgy az ó-korban, mint IV. Béla idejében tolmácsok közvetítették az egymást nem értő, különböző nyelveken beszélők gondolatait. Szerző éber figyelmét nem kerülte ki bevezetésem XLI. és LXXXI. lapjain azon hibás adat, mely szerint Kuthen előre maga jött be *egyedül* az országba, a mi ellenkezik Rogerius XIV. fejezetével, melyben nyilván mondatik, hogy Kuthen övéivel «cum suis» jött be. Ez az adat bevezetésem id. lapjain kijavítandó.

Az V-ik fejezetben szerző a gróf Batthyány erd. püspök által kiadott magyarországi egyházi törvényekből idézi az Atyán 1499-ben tartott gyűlés egyik intézkedését. Én bevezetésem XLI-dik lapján nem erre hivatkoztam, hanem azon rendeletre, mely a domonkos- és ferenczrendi szerzeteseket a kún nyelv megtanulására kötelezi.

A VI-dik fejezetben szerző Alberich krónikájából egy igen érdekes adatot hoz fel, a mely azonban nem szerző mellett, hanem ellene szól. Alberich az 1239-dik évről ezeket mondja: «a tatárokról (tehát mongolokról) elterjedt közhír annyira megijesztette Magyarország királyát, hogy ellenök Erdélyt két várral megerősítette, s erdők levágásával eltorlaszolta; azután megtudta, hogy a *románok* — romani — a *tatárok színe* alatt őt meg akarták ijesztani, de azokon nagy részben derekasán győzedelmeskedett, s elfogta azoknak egy *királyát Cacan* nevűt s egy királynét, és közülök sok ezer áttért a kereszténységre, de hamisan stb.» Helyesen igazítja ki szerző a *romani* szót *comani*-ra s tökéletesen igaza van, a mikor azt mondja, hogy itt a *romani* másolási hibából áll a *comani* helyett, s hogy itt nem görögök, hanem kúnok értendőek, mutatja az, hogy közülök sok ezernek a kereszt-

tyén vallásra áttérése említettik, s így ez, a már akkor keresztyén görögökre nem alkalmazható. Ez érdekes adatban a legérdekesebb az, hogy a kúnok királya *Cacannak* neveztetik; tudjuk a velencei *Codex Cumanicus*ból, hogy a kúnok «imperator»-t *kan*-nak s a császárnét *kan catonj*-nak nevezték, ¹⁾ ennek a szónak teljesebb alakja tudvalevőleg *khakan*, tehát az Alberich által említett kún király neve, illetőleg czime. A palóczoknak is volt *khakan*-jok, a mely főméltóság neve mai napon is él a Karancs mellett fekvő *Csákánháza* helynévben. A besenyők *khakan*-járól *Csákány* város neve tanuskodik Vas megyében, közel a Rábához. «Hogy fennebb a «románok» helyett «comanok» olvasandók — írja jeles történetírónk néh. Gyárfás I. — ez kitetszik Alberichnak 1241-ik évre szóló följegyzéséből, mely szerint néhány évvel ezelőtt Konstantinápolyba egy tudós mester érkezett, ki bűbájosságával a szellemet bizonyos igaz feleletre tudta birni, ki is így felelt: a király nem barátjai által fogja legyőzni ellenségeit, — többet nem mondott, s a mester is felvilágosításul csak ennyit válaszolt: hogy csakhamar magatok fogjátok ennek magyarázatát megtudni. «Azt hiszik — mond Alberic — hogy a jövődölés a románoknak (Leibnitius által zárjelben: talán comanoknak) eljövételében fog teljesedni, mert a mennyei király a konstantinápolyi birodalom ellenségeit Vastachot és Alsant legyőzi, nem barátjai, azaz a *conamok* (Leibn. *comanok*) által, kik hitlenek s a Krisztusnak nem barátjai.» Mindez meggyőzhet minket arról, — folytatja Gyárfás — hogy mindkét esetben nem «románok», hanem «cománok» olvasandó.» ²⁾ Épen az említettem Jonas kún király s kúnjai voltak azok, kik a latin dynastia segélyére siető francia kereszties vitézeket a görögök ellen győzelemre juttatták. A francziák és kúnok közt a kötött szövetség megerősítésére szolgált azon kettős házasság, melyről Alberich az 1241-dik év alatt így ír: «*Soronius insuper Traditor quidam (igy!) duas habuit filias baptizatas in Constantinopoli, quarum unam duxit Guillelmus Conestabuli filius, alteram Balduinus de Hainaco; filiam vero Regis Jonae, qui videbatur esse major in Regibus Comanorum,*

¹⁾ L. a 104—105. l.

²⁾ L. értekezése 24—25. l.

duxerat Nargeldus (Nargoldus) Balivus, qui Nargaldus hoc anno decessit et prædicta uxor ejus facta est monialis.»¹⁾ A kún seregnek — mint az idézett szavakból is láthatjuk — két vezére volt, u. m. a fővezér *Jonas* és *Soronius*, a kinek neve talán a *Surgian*-ból romlott.²⁾ Du Cange Alberich szavait következőkép magyarázza: «Au printemps ensuivant il (Baudouin) mit son armée en campagne, qui fut fortifiée d'un grand nombre de Comains, qui lui arrivèrent sous la conduite de Jonas et de Soronius leurs rois ou princes . . . Ces deux princes vinrent à Constantinople avec leurs familles et y furent très-bien accueillis par les barons français: lesquels afin de les intéresser et de les engager fortement dans leur parti, firent épouser à Guillaume fils de Geoffroy de Méry connétable de Romanie l'une des filles de *Soronius*, et une autre à Baudouin qu' Alberic surnomme de Haynaut, par ce que peut-être il était originaire de ce comté, l'une et l'autre ayant reçu le baptême. Nariot de Toucy, seigneur puissant, qui avait été Bail de l'Empire probablement après le décès de Robert, étant lors veuf de la fille de Branas, épousa la fille de Jonas, qui était les plus grand d'entre le princes des Comains.»³⁾ Hasdeu Alberich idéztem helyén a tények által nem igazolható *Traditor quidam* helyett *traditur quidem*-et olvas, s «*Soronius insuper traditur quidem duas habuisse filias . . .*» csakugyan jó értelmet ad. Jonas király haláláról Alberich az 1241-dik év alatt emlékezik: «*Mortuus est hoc anno Rex Jonas prædictus nondum baptizatus, et idcirco sepultus est extra muros civitatis (Constantinopolis) in altissimo tumulo et octo armigeri suspensi sunt vivi a dextris et sinistris, et ita voluntarie mortui, et viginti sex equi vivi similiter sunt ibi appensi.*»⁴⁾

Szerző értekezése VII-dik fejezetében a kún irást a régi húnszékely hangjeleléshez hasonló rovásnak tartja s megjegyzi,

¹⁾ L. Hasdeu i. k. 21—22. l.

²⁾ A *g* mint szótagkezdő betű gyakran esik ki az utána következő magánhangzó előtt a török nyelvjárásokban, így a dativus esetében. Az ilyen *g* néha *j*-vé vagy *v*-vé gyengül.

³⁾ Du Cange, *Hist. de Const.*, t. 2. p. 121. l. Hasdeunél idézve a 22. lapon.

⁴⁾ L. Chron., pars 2, p. 579. l. Hasdeunál az i. k. 27. lapján.

hogy az efféle rovás mai nap is dívik a magyar és kún pásztoroknál. Láttuk, hogy a kúnok írása az ujjur volt. Ez irás mellett a régi kúnok pásztorai csak úgy használhatták a számadásúl szolgáló rovást, mint a hogy azt a jelenkoriak teszik. E rovások azonban betűírásnak nem mondhatók, mert, mint szerző ismeretéből is kitűnik, csupa számjelekből állanak.

Szerző értekezése VIII-dik fejezetében kétségbe vonja, hogy az esztergomi káptalannak 1268-ban kelt bizonyságlevelében említett «*interpretes Kelduchyni cumani*» csakugyan Kelduchin¹⁾ kúnok tolmácsai lettek volna, és pedig leginkább azért, mert *interpres* nemcsak tolmácsot, hanem mást is jelenthet, u. m. fejtegetőt, magyarázót, közbenjárót, alkudozót. Azt hiszem bármely nyelvű szöveg olvasásánál a szavak megszokásosabb értelmétől csak akkor kell eltérnünk, a mikor arra valami szükség van. Ha azt mondják valakiről «*résen a füle*», senki sem fog a tő- vagy a cserépedény fülére gondolni. A héber *jad* szó kezét, erőt, hatalmat, segítséget, csapást, oldalt, részt, helyet, jelt jelenthet, de ha azt olvassuk a királyok második könyve 10-dik fejezetének 15. versében *nātan jad*, a *jad* alatt senki se fog hatalmat, csapást, oldalt vagy részt érteni, hanem e mondatot Károli Gáspárral így fogjuk fordítani: «*És néki nyujtá kezét . . .*» Szerző felhossa, hogy Rogerius munkájának egyik helyén arról van szó, hogy a magyarok azért is zúgolódtak IV. Béla király ellen, mivel ha udvarába jöttek, a királyt látni se volt alkalmuk, s véle «*Solum per interpretem loquendi habebant facultatem.*» Azt írja szerző, hogy «*azt már csak nem fogják a kúnok magyartalanságát vitatók se állítani, hogy Béla magyar király magyarjainak nyelvét nem értette s ezek véle csak tolmács által beszélhettek volna!*» Azt csakugyan nem állítjuk, hogy IV-dik Béla király magyarul ne tudott volna, s hogy hű magyarjai vele saját nyelvökön nem közlekedhettek. És mégis a Rogerius közölte mendemondában említett «*interpres*» alatt, úgy vélem, kún tolmácsot kell értenünk s az elégedetlenek által költött hír a királyra nézve így lehetett igazán ártalmas. Ez is azon rossz akaratú koholmányok egyike, melyekről Rogerius mester azt

¹⁾ *Kelduchin* a genitivusban áll. كیلدوک a. m. «a megérkezett».

mondja, hogy lenen csomó, tojásban szőrszál keresésből szármoztak.

Az értekezés IX-dik fejezetében Ascellin, Plancarpin és Rubruquis szerzetesekről van szó, kik a tatár khánok udvaránál mint követek fordultak meg. A Batu khánhoz intézett követ-ségnek feje volt a domonkosi Ascellin, tagjai Sándor, Simon, Albert, Guichard és Endre társai. A ferencziek egyúttal az apostoli követséggel is megbizattak; ezek közül való volt a francia származású 40 éves Plancarpin János, pápai gyóntató. Ascellin Bajothnoy, Plancarpin pedig Kujuk khán udvarához indult.» Plancarpin és társai legelőször a Dnieper, Don, Volga¹ és Jaik folyók között fekvő kúnok földjére értek — írja Gyárfás — melynek határánál Bathynak megbizottja Eldegay a pápa levelét tolmácsok által *ruthén, saracen* és tatár nyelvre lefordította, s ezzel őket két tatár kíséretében a nagy khánhoz útnak indította. Mentek tehát Cumanian át, «mely — úgymond — igen nagy és hosszú föld, s ennek népeit a kúnokat a tatárok megölték, mások előlük elfutottak, mások szolgaságba estek, de legtöbben az elfutottak közül hozzájok ismét visszatérnek.» Ezután mentek a kangiták²) földjére, innen tovább a bisermínok földjére, kik comán nyelven beszéltek és beszélnek, de a saracénok törvényét követik»; e bisermínok ura Altisoldan volt, kit a tatárok semmivé tettek. Ezután a fekete kythák és naymennok földjén keresztül megérkeztek Ku-

¹) A Volga két partján barangoló kúnokról így ír *Ibn-Haukal* :

ونهر اتل يخرج جانبه الشرقي من ناحية خرخيز فيجري ما بين الكيماكين والغزية ثم يذهب غربا على ظهر بلغار ويعود راجعا الى ما يلي المشرق حتى يجوز على الروس ثم على بلغار ثم على برطاس حتى يقع في بكر الخزر

Frähn fordítása szerint: Fluvii Itil pars orientalis ex terra Chirchisorum profluit, et postquam Keimakos Ghussosque medios secuit, occasum versus campos Bulghariae praeterit, deinde orientem versus reflectitur, donec Russos, mox Bulgharos, dein Burtasos transit, denique in mare Chasarorum involvitur.

²) Konstantin szerint a besenyők három törzsének neve *Kangar* volt, l. De Administr. imp. cap. 37.

jukhoz, de a ki még ekkor nagy khánnak megválasztva nem lévén, e miatt négy hétig kelle ott nekik várakozni.¹⁾ A bisermínokról szerző a következő fejezetben szól. Én már itt vonom le az idézett szavakból azon fontos következtetést, hogy az Altisoldan uralta törökök, mert *bisermin* muselmant jelent, comán nyelven beszéltek. *Ebből az a tanúság, hogy Plancarpin a török nyelvet a kúnnal teljesen megegyezőnek tartotta.* Tatárországnak Oroszország felé eső határán Corrensa tatár vezér a hazatérő követség mellé két kúnt adott, kik a tatárok köznépeiből valók voltak: *ex tartarorum plebe.* Plancarpin azt is feljegyezte, hogy a tatárok az istent így nevezik: *Itoga*, a cumánok pedig így: *Cham* azaz császár, kit csodálatosan tisztelnek és félnek. Az istenséget a mongol nem *itoga*-nak, hanem *tengri*-nek (többese *tengri*-s, a burjátban isten *burjan*-nak mondatik, tulajdonképen Buddha) nevezi s *itogan* a šamannót, a varázsnőt (*шаманка*) jelenti. A kún nyelvben is közönségesen *tengri* és nem *kan* jelenti istent s utóbbi a velencei kún codexben «császár» értelmével bir,²⁾ de a lat. «dominus»-nak megfelelőleg a mindenség urát, Istent is jelenthette. A tatárok által leigázott népek között említi Plancarpin: a cománokat, a bisermínokat, a brutach cománokat, kik zsidók, s a gazarokat. Itt az a kérdés támad, hogy kik voltak a brutach cománok? Brutach bizonyára burtas-t jelent s a burtasokat Vámbéry Hunfalvyval megegyezőleg mordvinoknak tartja. A mordvinok jelenleg Samarában s a saratovi, simbirski, tambovai, pensai, nizzsinovgorodi stb. kormányzóságokban egymástól távol, elkülönítve apró földterületeken laknak.³⁾ Az említettem brutach cománok Plancarpin útmutatásainak megfelelőleg azon mordvinok elődei lehetnek, kik a saratovi kormányzóságban laknak. Munkácsi Bernát *Idegen elemek a rotják nyelvben* című jeles értekezésében megjegyzi, hogy egy oly török dialektussal érintkezett a mordvin nyelv, melynek szókincsében az *anuk* «kész» szó előfordúl s a jelek oda mutatnak, hogy ez érintkezés nem az újabb időben, hanem régen történt, «más részről az is nyilvánvaló — írja

¹⁾ L. az ért. 30. l.

²⁾ L. a *Cod. Cuman.* 104. l.

³⁾ L. dr. Szinnyei József cikkét az *Ugor Népek*-ről, megjelent a *Budenz-Album*-ban (Budapest, 1884.), a 28. lapon.

szerző — hogy az egyes nyelvek átvételei különböző időkben is történtek, legrégebben a magyar és *mordvin*, újabban a cseremisiz és votják nyelveké.»¹⁾ Az *anuk* szó «kész», «jelen» s az *anu*-tő származékai *anunmak*, *anutmak* nemcsak az ujjur nyelvben használtattak, mint a hogy a Vámbéry által jelesen ismertetett *Kudatku Bilik* megjelenése óta a török-tatár nyelvek ismerői előtt tudva volt, hanem a kúnok nyelvében is előfordult. A kún *anuclarmen*, *anuclagil*, *anuclamac* az *anuk* névszóból a szokásos *la* denominatív igeképző által képezettek.²⁾ A kún volt tehát azon török nép, a mely a mordvinokkal még a XIII-dik század előtt közeli érintkezésben állott, s a melynek nyelve ezekére befolyással volt. A kazarookról jól tudjuk, hogy a zsidó vallást szomszédaiknál s mind azon népeknél, melyekkel érintkezésben állottak, nem annyira vallásos, mint inkább politikai okokból igyekeztek elterjeszteni. «A zsidó vallásnak, — írja dr. Kohn Sámuel *A zsidók története Magyarországon* című jeles munkájában, — a kozárok útján megindult terjeszkedése még akkor sem szűnt meg, mikor az oroszok támadásai a X. század vege felé a kozár birodalmat megsemmisítették.»³⁾ Ezek voltak azok, kik a Volga közeleiben lakó brutachokat zsidó hitre térítették. — Rubruquis Vilmos brabanti származású ferenczrendi szerzetes 1253-ban IX. Lajos francia király rendeletéből mint ennek követe a mongol khánhoz ment. Krimi útja alkalmából megemlíti a kúnok nagy síkságát, melyen szoktak lenni, mielőtt a tatárok onnan kizavarták. Pünkösdkor a követség Gazáriából Sartakhoz, Batu khán fiához indult, ki a Donmellék parancsnoka volt; kelet felé vezető útból éjszakra 20 napi járásnyi szélességben erdő, hegy és kő nélküli nagy pusztaság volt jó legelővel, «ezen szoktak legeltetni a kúnok, kik *kapcsatnak* neveztetnek, a németektől pedig *valanoknak*; ⁴⁾ e föld hossza a Dunától a Donig terjed két hónapi tatáros gyors lovaglással, ezt, sőt a Donon túl is a Volgáig a *kapcsatkúnok* lakták.» Tehát

¹⁾ *Nyelvt. Közl.* XVIII. k., I. f., 147. l.

²⁾ L. a *Cod. Cuman.* 43. lapján s kún szótáromban az illető helyen.

³⁾ L. az I. kötet 18. lapján.

⁴⁾ A kúnok a lengyel írók által *Plauci*-knak is neveztetnek, l. *chron. Polonorum* (*plaucus* a. m. az oroszszláv *polovcz*).

a kúnokat *kapcsatoknak* is hívták s a *kípčak* névről tudjuk, hogy ez később egy Khokandtól a sinai tatárok lakta földig szétterjedő török nép neve volt, melyet jelenleg keleti Khokandnak egy kis törzse visel.¹⁾ Rubruquis Batu khántól a nagy khánhoz indult, útközben egy kún csatlakozott a követséghez, ki őket *latinúl* köszöntötte, mert Magyarorszáiban kereszteltetvén meg, itt a latin nyelvet megtanulta. A Volga folyótól tovább utazva egy más folyóra találtak, melynek neve Jagag vagy Jagat (*Jajik* a. m. «széles» = Ural), mely éjszokról a *baškir* (*pascatir*) földről folyik a Kaspi-tengerbe. Útjukban *cunglik* nevű néptörzsszel is találkoztak, «a kik a kúnoknak vérrokonai» (besenyők).²⁾ Karakorumról Rubruquis megjegyzi, hogy déli vidékeiben a hegyek közt jugurok (ujgurok) laknak, a kikhál van forrása és gyökere a turk és comán nyelvnek. A comán névről Mátyás F. helyesen jegyzi meg: «Cumanorum nomen hungaris prius ignotum, post obitum Geizæ II. a Græcis bellorum civilium tempore acceptum, in Hungaria apud scriptores tantum cœpit esse in usu: idioma populare priscum nomen *Cun* retinuit usque in hodiernum diem». L. *Hist. Hung. Fontes Domestici* (Lipsiæ, 1883).

Szerző értekezése X-dik fejezetében az előbbeniben foglalt említett adatokat veszi bírálat alá. A *bisermin* névre nézve a tudós szerző következő érdekes felvilágosítást ad: « . . . Nestornál a 990-ik évnél megjegyztetik, hogy a busarmanok törökök, kik e nevet a töröknél jobban szeretik »; hasonlóan a XVI. századból báró Herberstein³⁾ és Guagnini Sándor⁴⁾ munkáiban következő egyező feljegyzést találunk: «a *pusztai tatárok* hordákra osztatnak . . . s bár minden hordának van külön neve . . . s mind mahomedánok: mégis hogy turcoknak neveztessenek, nehezeu szivelik, s gyalázatnak tartják, hanem a *beserman*, *besurman* mintegy választott nemzeti névnek örülnek.» E szerint a mahomedán törökök, tehát a kik a saraczenok vallási törvényeit követik, neveztetnek bisermineknek, s midőn Plancarpin ezekről azt mondja, hogy comán nyelven beszélnek, ezzel érté-

¹⁾ L. Vámbéry, *A magyarok eredete*, a 198. l.

²⁾ Tehát a XIII. század második felében még voltak besenyők, kik ősi hazájokat lakták.

³⁾ *Hist. Moschov.* Basiliae, 1556.

⁴⁾ *Res polonicae*, Francof. 1584, tom. II., p. 322.

süinkre adja, hogy a török nyelvet, mint már mondva volt, a *cománal* azonosnak tartja. Bessarabia nevében szintén a *bisermin*, *beserman* szó lappang s a magyar *böszörmény* elnevezés hasonlóképp musulmánt jelentett. Erről a névről dr. Réthy László egyik történelmi s nyelvészeti munkájában érdekesen értekezett. A bassarabak legrégebbi czimere egyszersmind Bessarabiáé is: három szerezcsenő kék mezőben. «Ez is az Anjouk-korából ered — írja dr. Réthy — s nyilván beszélő czimer, mely azt jelenti, hogy az állam a bassarabák országa: muzulmánok vagy szerezcsenyek (saracénok) birta föld, vagyis a Volga mellől érkezett mohamedán vallású jász-kún és magyar elemeké. Semmi kétségem sincs abban, hogy e régi czimerből Havaselve legrégebbi ethnografiai állapotainak titkát megoldanom sikerült.»¹⁾ Bellovaczi Vincze, 1240—50 körül élt francia prédikátori szerzetes *Speculum historiale* című műve egyik fejezetében a tatárok rabszolgáiról szólva szerző fordítása szerint ezeket írja: *a turcokat és solimanokat, azaz a saracenokat és comanokat . . . a tatárok rabszolgáikká teszik, valamint az ő tatár szolgálkát is . . .*²⁾ E helyen a kúnok «soliman»-oknak neveztetnek, nézetem szerint azért, mert a mohamedán törököknél سليمان (*Sulélyman*) «Salamon» gyakran előforduló személynév volt, különösen előkelő férfiak szerették magokat így neveztetni Salamon király nevére, a kinek hatalmas, hosszú és bölcs uralkodása a mohamedán török fejedelmek előtt eszménykép lebegett. *Vincentius Bellovacensis a kúnokat bizonyára azért nevezte «soliman»-oknak, mert őket törököknek tudta s a Sulélyman név ezeknél tekintettel gyakori előfordulására, ép úgy válhatott népelnevezéssé, mint p. o. John Bull az angolnál.*³⁾ A *bisermin* névnek Plancarpinnál b. e. Gyárfás István ép azt az értelmet tulajdonítja, a melyet neki mi is tulajdonítunk s erre nézve nézeteink az övéivel teljesen megegyeznek. «Midőn tehát Plancarpin azt írja, hogy a kangittok földjéről a *biserminnek földjére* ment be — írja

¹⁾ *A román királyság czimere és színei.*

²⁾ L. XXX. c. 84.

³⁾ A midőn a római nő férje házának küszöbét először átlépve e szavakat mondotta: *ubi tu Gaius, ibi ego Gaia*, egy a rómaiaknál igen gyakran előfordult személynévet általánosított.

Gyárfás — ez annyit jelent, hogy bement a muszulmánok, a mohamedánok földjére, mely nem vala más, mint *Turkia* vagy *Turkestan*, mit igazol magának Benedek¹⁾ szerzetesnek azon előadása, hogy a kangittok földje után jöttek Turkyába, mely ország a Mahomet törvényét követi; így tehát a biserminek földjének megfelel *Turkia*. *A biserminek cománnak nevezett nyelve tehát nem vala más, mint a turk vagy a mai török nyelv.*»²⁾ Szerző helyes észrevételéből az ebből levonható fontos következtetést le nem vonta, mely csakis az lehet, hogy Plancarpin azért nevezte a biserminek, illetőleg törökök nyelvét kúnnek, mert a kún nyelv szintén egyik tagja a török nyelvjárásoknak, annyira hasonlított az akkor tájt leginkább ismert török nyelvjárásokhoz, hogy a nem philologus, nem linguista is a török és kún nyelv azonosságát könnyen észrevehette. A soliman név magyarázataiba szerző nem bocsátkozik. — Ezek után szerző áttér Rubruquis azon állítására, hogy «*a juguroknál van forrása és gyökere a turknak és cománnak*». Szerző ez állítást alaptalannak és merőben semmit jelentőnek tartja, mert az, a ki mondja, a török és kún nyelvet nem ismerte s ennél fogva e két nyelv rokonsága s szorosabb összetartása felett jogosan nem ítélhetett. Némelyek állítják, hogy Rubruquis Bergeron Péter XVII-dik századbéli francia író szerint jól tudott volna kúnul. Én Bergeron Péterre nem hivatkozhatom, mert munkáját nem ismerem, azt azonban merem állítani, hogy arra, hogy az ember nyelvrokonság felől tudomással birjon, nem szükséges az illető nyelveket beszélni, mert azok is, kik nem foglalkoztak a sémi nyelvek tanulmányával, tudhatják, hogy a syr nyelv közel rokona a hébernek s az arab távolabb rokona e kettőnek. Az ilyent az ember mástól is hallhatja, t. i. olyantól, ki az illető nyelveket ismeri, de maga is észreveheti, ha a nyelvek hangzása iránt fejlettebb hallással bir. — Szerző abban téved, hogy azt hiszi, hogy a *khan* «fejedelem» a *kam* «varázsló» szóval egyeredetű;³⁾ *khan khagan* helyett áll s *kam* a magyar *kanta* szóval függ össze (*Kantair*

¹⁾ Benedek lengyel származású szerzetes volt.

²⁾ L. az értekezés 33—34. lapjait.

³⁾ L. az értekezés 38. lapját.

«pharmacum»¹⁾ — Szerző e fejezet végén Marco Polo-ra hivatkozik, ki csak a mongolokat nevezi tatároknak és ezeket jól megkülönbözteti a kúnoktól és más nemzetektől. Szerző erre támaszkodva így szól: « . . . itt egy szemtanú, XIII. századi utazó mondja ki azt, hogy a tatár és kún nem egy nemzet, s így ezek egy nyelven nem is beszélhettek.»²⁾ Itt szerző, mint már ennek előtte is többször, abba a hibába esik, hogy a mongol és török nyelv közt nem különböztet; abból, hogy a kún nem mongol nyelv, koránsem következik, hogy török se volna, sőt ellenkezőleg áll a dolog, ha a kún a mongol nyelvek dialectusaihoz tartoznék, mint a khalka, kalmuk vagy burját, vagy az utóbbiak dialectusai, már ennél fogva sem lehetne török nyelvjárás. Keleten azon népeknél, a hol a *tatár* név eredeti értelmét tudták, tatár soha mást nem jelent, mint mongolt, így a sinai nyelvben *Mon-ko* ugyanazt jelenti, a mit *Ta-zu*.

Szerző értekezése XI-dik fejezetében a *kumis* és *bóza*³⁾ italokról szól, melyeket a kúnok ép annyira kedveltek, mint a többi török néptörzs.

Szerző értekezése XII. fejezetében Károly sicziliai királynak a kúnokhoz írt leveléből kiemeli azon helyet, melyben a király azt írja, hogy őket III. Lászlóhoz *nemzetiségök ugyanazonossága csatolja*.⁴⁾ Az a körülmény, hogy a sziciliai király a kúnokhoz írt levelében *nyomatékosan* felemlítette, hogy őket vejehez nemzetiségök is csatolja, ez összeköttetést saját szerű világitásba helyezi. Ha a kúnok csakugyan töről szakadt magyarok, vagy az Árpádház kún eredetű lett volna, Károly a kúnokat nyomatékosan nem figyelmeztette volna arra, a mit ez esetben mindegyikök tud s a mivel felszólításának bármi legkisebb nyomatékot sem adhatott volna. Tehát ezen *nemzetiség ugyanazonossága* alatt kell valami különösnek lappanganis könnyű reá találni e kifejezés valódi tartalmára. Tudjuk azt, hogy László király anyja Erzsébet kún származású volt, *ebből a legnagyobb valószínűséggel következtethetjük, hogy Károly említett levelében*

¹⁾ L. Páriz Pápai *Dictionarium Hungarico-Latinum*-ját a *Kantair* szó alatt.

²⁾ A 39. lapon.

³⁾ Törökül *بوزا, قمیس*.

⁴⁾ *Magy. diplom. Eml. az Anjou-korból.* 1879. I. 34. l.

a nemzetiség ugyanazonossága alatt rejének a kún népfajhoz anyai ágon való viszonyát értette és csakis ezt érthette. Szerző az *Allret* nevet e levél megszólításában helyesen *Alpra* névre változtatta. Már a Kievnél a magyarokhoz csatlakozott kúnoknak volt egy *Alup-Tolma* nevű vezérök s ez összetétel első része a keleti török البيپ (*alip*)-pal egyazon, *alip*, a későbbi kiejtés szerint *alp*, a keleti török nyelvben „hősies”-t „jeles”-t jelent. *Alpra* szintén összetétel s első része *alp* úgy itt, mint az *Alup-Tolma* névben „jeles”-t, „hős”-t jelent. E név eredeti alakja azonban *Alpár* volt, mint a hogy még jelenleg is él néhány helynévben; *Alpár* nevű falu létezik Abauj-, Bihar- és Pestmegyében, egy ilyen nevű pusztá van Bács megyében.¹⁾

Az értekezés XIII-dik fejezete Paschalis szerzetessel foglalkozik, ki Spanyolország Victoria városából több szerzetes társával a tatárok megtérítésében fáradozott, s Tatárország Armalech nevű városából 1338-dik évi aug. 10-én kelt levelében Victoria konventjét az eseményekről értesítvén, írja, hogy Galatából a Fekete-tengeren át mentek Gazariáig a tatárok birodalmába; innét más (az Azovi) tengeren eljutottak Tanához. „S mivel én — úgymond Paschal Gyárfás fordítása szerint — elébb érkeztem meg, mint társam a görögökkel lovas kocsikon, egész Sarrayig eljutottam, társam pedig más fraterekkel Urgantig vitetett. Én vele szándékoztam menni, de meggondolván, meg akartam elébb ama földnek nyelvét tanulni, és isten segélyével megtanultam a chamami nyelvet és az ujur irást — addidici linguam Chamanicam et litteram Ujguricam — a mely nyelvet és irást használják közönségesen mindazon országaiban vagy birodalmaiban a tatároknak, perzsáknak, chalda-oknak, médoknak és a cathayknak stb.”²⁾ Sarrayból Paschal 50 napi utazás után Urgantba érkezett, onnan Armalech városba ment a médok közé a Cathay vicariatusba, hol mint vértanú múlt ki.³⁾ Szerző helyesen jegyzi meg, hogy itt egy egykorú és szemtanú iróval van dolgunk, ki a chaman nyelvet úgy megtanulta, hogy azon

¹⁾ Az *Alpar* név második része a török *er* „férfi”, melynek magánhangzója a megelőző *alp*-énak hangszínét vette fel.

²⁾ L. az értekezés 45. lapján.

L. Waddingi Annal. Minor Romae, 1733. T. VII, p. 256—7.

éveken át egyházi beszédeket tartott. «Előadása annyival fontosabb — írja Gyárfás — mert a Petrarka-szótár szerkesztésével csaknem egy időben élt, s így nagyon megérdemli, hogy előadását közelebről megvizsgáljuk.»¹⁾ Paschal előadásából azt látjuk, hogy Sarai-ban tanult meg kúnul. Azt kérdezzük, hol állott Sarai, melynek eredeti perzsa neve سرای házat, lakást, palotát jelent? Sarai egykori holléte felől különböző nézetek vannak. Leopoldof a Volgán túli tartományok hist. és statistikai leírása című könyvében²⁾ azt írja, hogy két Sarai nevű város létezett, az egyik Tsarevo mellett s ez már a mongol hódítás ideje előtt is létezett, a másik Selitrennoé szomszédságában s ezt Batu khan alapította. Miller Feodor szintén e nézetet vallotta, ő is azt tartja, hogy két különböző város neveztetett Saraï-nak, melyek mindegyikében verettek pénzek.³⁾ Az újabb időben Sarai felett két orosz tudós Zagoskine és Lopatine értekeztek, előbbi az arany horda fővárosát az Al-Volga «Aktuba» nevű keleti ágának bal partjára Selitrennoe nevű falu határába helyezi s e helyen számos romokat talált, melyeket egy a moszlimoknál kiváló tiszteletben állott kurgan ural. Ezt a romvárost az arany horda egyik khanjának nevéből a nép mai nap is *Mamaï* városának hívja. Zagoskine a romok közt sok érdekes leletre talált, melyek jelenleg a kazani muzeumban vannak. — A Volga partján magasabban, szintén az astrakhani kormányzóságban 350 verstre Astrakhantól találtatik azon hely, melyet Lopatine vizsgált meg. A vidék lapályos, melyet az Aktuba ágai átmet-szenek, dús növényzet és jó legelők vannak itt. A romok itt is az Aktuba bal partján vannak Tsarevo várostól észak-keletre. Itt is számos kurgan látható bizonyos rend szerint elhelyezve. E régi város kelettől nyugatra húsz verstre terjedhetett. A legnagyobb Kurgant a nép «Kurgane Mamaïef»-nek nevezi *Mamaï* khan nevéből. E romok közt is már régen mindent felkutattak, hogy hasznavehető téglára találjanak; az itt talált anyagból egész falvakat építettek. Bruun tanár Odessában Leopoldoffal és Millerrel megegyezőleg két Sarai-t különböztet meg, a régít

¹⁾ L. az értekezés 45—46. ll.

²⁾ Megj. 1839-ben.

³⁾ L. *Der ugrische Volkstamm* című művét.

s az újat, előbbit Batu khan 1253 körül Selitrencé vidékén építette, utóbbi Zarev határán épült s Usbech Khan székhelye volt (1315—41), ezt Timur pusztította el 1395-ben. A régi Sarai Astrakhanhoz közelébb, az újnál jóval délibb vidéken az Aktuba bal partján feküdt. Cornelio Desimoni Genuában Bruun tanár nézetéhez csatlakozik. ¹⁾ Paschalis a régi Saraiban tanulta meg a chaman nyelvet és ujur írást. Gyárfás Sarai várost a Volga északi partjára helyezi és Kúnország egyik nagyobb városának mondja, melyet a mongolok földig lerontottak, Batu khán azonban azt újból felépítvén, még fényesebbé s az arany horda vagy uralkodó ház székhelyévé emelte.²⁾ Nem tudom, mennyiben nevezhette szerző az Al-Volga Aktuba ágának balpartját a Volga északi partjának, s azt sem tudom, hogy honnét vette szerző azon adatát, mely szerint Sarai a mongolok hódítása előtt a kúnok egyik nagyobb városa volt. Kazvini a kúnok egy Seving nevű városáról tesz említést a Jaik (Ural) partján, — *Abulfeda* szerint a kúnoknak a Sir Darja (Jaxartes) partján egy Fergana nevű nagy városuk volt, — Edrisi felszámítja a kúnok lakóhelyeit a taur területen (Taurica), de a források egyike se mondja s tudtomra más forrás sem szól arról, hogy Sarai-t kúnok alapították volna. Annyi azonban áll, hogy Sarai lakóságának jelentékeny része kún volt s Paschalis jobb helyre sem mehetett volna, mint Saraiba, az annyira szükséges kún nyelvet megtanulni. Pegolotti Paschalis kortársa a keleti útra készülő olasz kereskedőknek azt tanácsolja, hogy egy a kún nyelvet tudó tolmácsról múlhatatlanul gondoskodjanak.³⁾ A Petrarkaféle kún codex szótári része, illetőleg az általam kiadott «Codex Cumanicus» első része a keleten kereskedést folytatott olaszok, nevezetesen genuaiak számára készült. A kún nyelvnek a XIII. és XIV. században oly elterjedése volt, a milyen, az arab kivételével, talán egy keleti nyelvnek sem, sem előbb, sem később; e nyelvet Magyarországon elkezdve Moldván és Havasalföldön, a Krimfélsziget észak-keleti részein s az Azov tenger felett elte-

¹⁾ *I conti dell' Ambasciata al chan di Persia nel MCCXCII* (Genova, 1879.), a 25. lapon.

²⁾ L. értekezése 46. lapján.

³⁾ L. C. Desimoni a *Cod. Cuman.*-ről írt ismertetése 15. l.

rülő lapályon át a Volgáig s a Kaspi-tengert környező országokban s még ezeken túl is messze keleten egész Chináig beszéltek. Magok a mongol khánok külföldre szóló hivatalos irataik szerkesztésénél tekintettel voltak a kún nyelv annyira elterjedt használatára s ezek egy részét, vagy legalább egynehányt ezek közül kún nyelven irattak. Egy velencei okmányban a genuai írónál előforduló «ugaresca» nyelv helyett «cumanica» fordul elő. ¹⁾ Karakorumban Buchier Vilmos nevű párisi származású aranyműves neje, Lecoring leánya, Rubruquis szerint anyanyelvén kívül kúnul is tudott: scientem benegallicum et cumanicum. Különben Buchierné kúnul talán Magyarországon tanult meg, a hol fiatal kora éveit töltötte. Már a X-dik század vége felé Wladimir orosz nagyherceg követe Smera János palócz volt: *Joannes Smera Polowecius.* ²⁾ Gyárfás a chaman alakot nem ismeri tartja s ez okon ezt a kúntól merőben különböző nyelvnek tudja. *Chaman* a keleti کیماک-nak megfelelője s a *Šahnáme*-ban így nevezetik azon tenger, melyet a perzsák különben دریای تیان-nak, de kazar és ghuz tengernek is szoktak nevezni. — Ha nem kún, ugyan miféle nyelv lehet az a *chaman*, melyet Paschal mint missiójának gyakorlatára felette fontos és szükséges nyelvet Saraiban megtanult? Különben értekezése ezen fejezetének végén maga szerző sem tartja lehetetlennek, hogy a chaman nyelv mégis egyjelentésű a kúnnal, csak hogy ez esetben se fogadhatja el azok nézetét, kik ezt a kún nyelvet Kuthen kúnjainak nyelvével azonosítják. Gyárfás értekezése ez utóbbi helyéből azt lehetne következtetni, hogy ő kétféle kún nyelvről tud, kétféle kún nyelvet különböztet meg egymástól, a magyarországit és azt, melyet Magyarországon kívül beszéltek! Paschal, mint láttuk, Saraiból Urgantba s onnan Armalechbe ment, hol mint vértanú mult ki. Urgant a perzsa ترکنج v. ترکنجچ név török alakja (اورکنج), arab alakja جرجانیة.

Szerző értekezése XIV-dik fejezetében a kúnok vallásáról szól és hihetőnek tartja, hogy Berke khán uralkodása alatt a kipszaki és moldvai kúnok az iszlámra áttértek, a Magyaror-

¹⁾ L. Wadding-nál VII. 256, Heyd-nál Gesch. II. 243.

²⁾ L. követségi jelentése latin fordítását, ford. Wissowatus Benedictus.

szágba jött kúnokat azonban moszlimoknak nem tartja, mert: «Tudjuk, hogy a kúnok Moldvából a mongolok elől Magyarországra 1239-ben menekültek, s így a tatárok hódítói hatalmát nem érezvén, új hazájokba magokkal ősi nemzetiségüket, vallásukat, nyelvüket behozták.» ¹⁾ Jeles történészünk e nézetét nem fogadhatom el, mert úgy látom az általam a «Codex Cumanicus» bevezetésében felhasznált adatokból, hogy a kúnok egy jelentékeny része már jóval Berke khán uralkodása előtt (uralkodott 1266-ig) tért át az islámra s a magyarországi kúnok egy részének szintén moszlimnak kellett lenni, mert a római sz. szék több okmányában a saraczenok vallását követőknek nevezetnek. ²⁾

Ugyanezen fejezetben igyekszik szerző azon jelentékeny ténynek fontosságát elvitatni, hogy egy alkalommal Sigmond császár és király azt parancsolta, hogy mindazok, kik kúnul nem tudnak — *cumanum nescirent* — kissé távozzanak. Ez érdekes adatot, melyet az Aeneas Sylvius összes munkáiba foglalt «in libros Antonii Panormitæ poetæ de dictis et factis Alphonsi regis memorabilibus Comentarius» 4-dik könyvében olvashatunk, Veszprémi «Biographia Medicorum» czimű művében is feljegyezte s Horvát István «Nagy Lajos és Hunyady M. védelmezése» czim alatt megjelent értekezése 26-dik lapján annak igazolásául említi, hogy *Sigmond még a kún nyelvet is megtanulta.* ³⁾ Gyárfásnak nem sikerült ez adatot a kúnok nyelvére nézve értékesíthető jelentőségétől avagy csak részleg is megfosztani. Ez adat értékében az általa mondottak után is semmit sem vesztett s rá hivatkozva bátran állíthatjuk, hogy *Sigmond uralkodása alatt (1387—1437) a kún nyelv még használatban volt.* Még 1588—89-ben említettnek törökül beszélő kúnok Buda környékében, ezekről Šeich Ali, Šeich el — ‘Hasan fia szól ‘*Ali-Dede*-nek *مكصرة الاوائل ومسامرة الاواخر* czimű műve kivonatában. A szöveg illető helye így hangzik: *وهي طايفة شهيرة بمجار*

¹⁾ L. az értekezés 47. lapján.

²⁾ *Leg. Eccles. regni Hung. Claudiop.* 1827. Tom. III. p 609, 635.

³⁾ L. Gyárfás szóban forgó értekezése 49. lapját.

وفيهم طوائف في قرى متفرقة من نواحي بلدة في هيئة التتار
 Az idézett mű szerzője e lakosságot az الاتراك الختانية törzsei-
 hez számítja s ezek alatt mongolokat aligha érthetünk, a mon-
 golokat szerző تتار-oknak nevezte volna, valamint nevezte is az
 idézett szöveg, végén. Nézetem szerint itt igen valószínűleg
 kúnokról van szó. Frähn az idézett szöveget így fordítja: «inter
 quos in pagis dispersis territorii urbis بدون (Budun i. e. Buda)
 multi reperiuntur, qui habitu cultuque Tartarorum sunt.» Ezek
 a Buda környékén lakott kúnok nagy valószínűséggel a hontos-
 széki XIV kún szállások valamelyikéhez tartoztak. ¹⁾ Ugyan-
 ezen Šeich 'Ali-Dede Rumi (megh. 848-ban, tehát 1444-ben
 Ch. u.) a magyarokat a kazarokkal egyeredetű török-tatár népnek
 tartja s megjegyzi, hogy a magyarok egy része törökül beszél.
 Kik voltak ezek a törökül beszélő magyarok, ha nem a kúnok?
 Tehát a Frähn által közlött szövegben kétszer történik említés
 a kúnokról. Az első helyen említettek talán lehetnének mon-
 golok is, a «törökül beszélő magyarok» azonban csakis kúnok
 lehetnek.

A XV-dik fejezetben szerző néhány régi író nézetét közli
 a kúnok és jászok nemzetiségéről. Istvánfy szerint az ő idejében
 a kúnokat tatároknak nevezték. A római pápának I. Mátyás
 udvarában volt követe 1480-ban olasz nyelven szerkesztett
 Magyarország leírásában a kúnokról szerző fordításában így
 szól: «találtatik az ország némely részében itt lakó tatár nem-
 zet, kik saját hitőkben élnek és kúnoknak neveztetnek, — chiama-
 nosi Cumani, — kik saját lakhelyeiken laknak, s a királynak
 évenként bizonyos földbért fizetnek; ezek pedig azok közül
 valók, kiknek a nagy Tamberlan, ki ez országot elfoglalta, de
 azután elvesztette, megengedte e tartományban lakni ezen tatá-
 roknak (így!), s így itt maradtak.» ²⁾ A követ itt Gíngis helyett
 Timur nevét írta. Ez érdekes szövegből azt is látjuk, hogy
 1480-ban még voltak Magyarországon meg nem keresztelt
 kúnok. — Dainer Tamás modenai orvos 1501-ben Hercules

¹⁾ L. Frähn *De Chasaris* stb. című közleményéhez mellékelte
 Επιμετρον-ját.

²⁾ Schwandtner *Script. min.* T. II. p. 16. *Modenai és velencei
 köv. jelent.* a XV. és XVI. száz. Bpest, 1881. 31. l.

ferrarai herceghez irt levelében azt mondja, hogy a jászok «indifferentemente» magyaroknak neveztetnek. Az «indifferentemente» igehatározó azt jelenti, hogy «hasonlóképen», s ebben a kifejezésben bizonyos különbség fogalma lappang, melyre a politikai nemzet elnevezésénél nincsenek tekintettel. Tehát a jászok csak politikailag egyek a magyarral, de ethnos-okat illetőleg ezektől különböznek.

Szerző értekezése XVI-dik fejezetében a régi írónak a jász-kúnokról szóló nyilatkozatait tovább regisztrálja. Ilyen *Wernher György* királyi tanácsos és sárosi praefectus, a ki *De admirandis Hungariae aquis* 1543-ban irt, s báró Herberstein Zsigmondnak ajánlott munkája kezdetén a jászokról azt mondja, hogy «most is megtartják ősi, különös, a magyartól különböző nyelvöket stb.» ¹⁾ Szerző *nyelv* helyett *nyelvjárást* ért, de az i. szövegben nyelvről van szó, s Wernher bizonyára nem említette volna meg mint különös, említésre méltó dolgot, hogy Magyarországon egy vidék lakossága saját nyelvjárásán beszél. Szerző maga bevallja, hogy Wernher kellő részletességgel, s mint kamarai praefectus, az alárendelt jászok nyelve ismeretével írta művét; ez okon nem tehetjük fel róla, hogy a mikor a jászok nyelvét a magyartól különbözönnek mondotta, csupán nyelvjárási különbségre czélt volna. — Oláh Miklós esztergomi érsek *Hungaria et Attila* című munkájában ²⁾ a kúnok és jászok nyelvét szintén megkülönbözteti a magyartól s a híres Kollár Oláh munkáinak 1763-iki kiadáshoz tett jegyzeteiben állítja, hogy a kúnok nyelve az ő idejében már elenyészett. Ezt bizonyára a tudós Kollár nem írta volna, ha bizonyosan nem tudja, hogy a kún nyelv valamikor valósággal létezett. — Istvánfy Miklós ³⁾ történelmi nagy munkájában a kúnokról azt írja, hogy a lengyelek palóczoknak, «mi most tatároknak nevezzük.» ⁴⁾ «Ezt is felhozzák bizonyító adatúl az ellenvéleményűek — írja Gyárfás — hogy ime a híres, és az ország népeit nemcsak mint történetíró, hanem alnádori hivatalánál fogva is

¹⁾ Schwandtner *Script. rer. hung.*; III. 306—7. 8°. L. Gyárfás értekezése 51. lapján.

²⁾ Cap. XIX, §. III.

³⁾ Sz. 1535-ben, † 1615-ben.

⁴⁾ *Historia regni Hung.* 1758, XVIII. könyv.

alaposan ismerő főúr a kúnokat, mint tatárokat említi, ezek tehát tatár nép valának. Istvánfy ez előadása igazolja azt, hogy a magyarországi kúnok azok, kiket a lengyelek palóczoknak neveztek, s e kúnokat «mi» vagyis az ő idejében tatároknak hívták.»¹⁾ Igenis hivatkozunk és nem ok nélkül a jeles történetíró és alnádor szavaira s örömmel látom, hogy e bizonyító adat erejét maga szerző sem igyekszik gyengíteni. Szerző itt csak annyit jegyez meg, hogy Istvánfy a tatároknak nevezett kúnokról sehol nem mondja, hogy tatár nyelven beszéltek volna. «A kúnoknak ez időben szokásba jönni kezdett «tatár» elnevezését — írja szerző — megtaláljuk a mai Kúnszentmiklósnál a Kiskúnságban és Tatárszállásnál a Nagykúnságban, melyek 1555-től 1596-ig több oklevélben és összeírásban Tatárszentmiklós és Tatárszállás néven említettnek a *vidékükön megtelepített tatárokról.*»²⁾ Az idézett hely utolsó tétele ellen van kifogásunk és ez abban áll, hogy e tétel ellenkezik az előbb mondottakkal, mert ha ekkor tájt divatba jött a kúnokat tatároknak nevezni, nemde ez a divat elegendőképp magyarázza meg az illető helynevek változtatott alakját?

Szerző értekezése XVII-dik fejezetében Otrókoci Foris Ferenczre hivatkozik, mint kiválóan figyelmet érdemlő tekintélyre, a kúnok és jászok nemzetisége és nyelve iránt fenforgó kérdésben. Otrókoci Foris csakugyan azt mondja *Origines Hungariae* című művében, hogy «a jászokat vagy kúnokat külön nem számítom, mert ezek is magyar nyelven beszélnek — hungarico utuntur idiomate». — A kúnokról folytatólag szerző fordítása szerint így ír: «a mi kúnjaink Magyarország déli részében külön lakva, a legtisztább magyarok, kik a hunnok régi törzséből származtak és terjedtek el, — — — — — nyelvök is azt mutatja, hogy ezek hasonlóan, mint a többi magyarok, a hunnoknak valódi ivadékai, mert lényegesen — in essentialibus — ugyanazon nyelven beszélnek, mint mi stb.»³⁾ A tudomány jelenlegi színvonalán nem támadhatjuk meg Otrókoci idéztem művét azon fegyverekkel, melyeket ellene Eccard

¹⁾ L. az értekezés 53-dik lapján.

²⁾ L. az értekezés 53-dik lapját.

³⁾ U. o. 55. l.

János György használt *De usu et Praestantia Studii Etymologici* című értekezésében, mert e fegyverek a múlt századok nyelvészetének fegyvertárából valók s jelenleg csupán csak archæologiai érdekekkel bírnak s a nyelvészet történetéhez adatkül felhozhatók. Más fegyverekhez kell tehát folyamodnunk s ezeket részszerint Otrókoci viszontagságos élete szolgáltatja kezünkbe. Otrókoci a XVII-dik század közepe felé született egy magyarok által lakott vidékben, Rima-Szécsen tanult, onnan külföldre ment Utrechtbe s haza térvén, Rima-Szécsen lett pappá; megidézttetvén más helyét és ágost. hitvalláson lévő papokkal egyetemben Pozsonyba 1674-ben, ott elítéltetett és nápolyi gályákra eladatott. Onnan a belgiumi hatalmas rendek közbenjárása által sok szenvedései után kiszabadított, ment Belgiumba és Angliába, egy ideig ott időzött, külföldi útjából másodszer haza térvén, Gyöngyösön s Kassán is papságot viselt. Nyugtalan természetete nem hagyta, hogy itthon békén éljen, ismét útnak indult Bod szerint Belgiumba s Angliába. Czvittinger Dávid Otrókoci római utazásáról is szól s azt írja, hogy Rómában ment át a róm. cath. egyházhoz. Útjából haza jövén, Nagy-Szombatban jogtanárrá lett s ott 1717-ben meghalt. Bod s Czvittinger előadása közt, kit Jöcher *Gelehrten Lexicon*jában követett,¹⁾ lényeges különbség forog fenn. Bod Otrókoci születése helyéül Rima-Szécsent, Czvittinger Otrókocot mondja, Bod szerint a pozsonyi ítélet 1674-ben hozatott, Czvittinger az ítélethezáról mit sem mond, hanem a protestansok üldöztetését «circa A. 1678» helyezi, Bod szerint Otrókoci Gyöngyösön és Kassán papi hivatalt folytatott, Czvittinger mind erről mit sem tud, Bod nem emlékezik Otrókoci római útjáról, Czvittinger szerint O. Rómában lett róm. catholicussá. Otrókocit ír Czvittinger, Otrókocit Bod s e kettő O. külföldi utazásait s tartózkodását egymástól eltérőleg adják elő. Nem bocsátkozom a helyes tényállás kérdésébe s Bodot Czvittingerrel egyeztettem, a miben lehetett. Az általam felhozott életirati adatok teljesen elegendők annak kimutatására, hogy O. oly időszakban élt, a mikor a kúnok nagyrészben már meg-

¹⁾ A nagy 4° kiadásban, a *Compendiöses Gelehrten Lexicon*ban Leipzig, 1733.) Foris F. nem fordul elő.

magyarosodtak s nem szólva huzamos ideig való külföldi tartózkodásáról, hazájában is oly vidékeken élt és működött, a Gyöngyösön töltött időt kivéve, a melyek a kúnok által lakott területtől távol estek. Gyöngyös vásárain s vidékében gyakran láthatott palóczokat, de ezeket nem tartotta a kúnokkal ugyanazon népfajnak. De mind ezeknél fontosabb Otrókocsi nyelvési szempontja s módszere. Halljuk őt magát Gyárfás fordításában: «Jól tudom, hogy két egymástól különböző nyelv századokon át különféleképp változik . . . azt azonban soha nem olvastam, hogy valamely nemzet, mely elkülönítve városaiban s faluiban lakik, egy más szomszéd nyelvét elfogadta s a maga ősi nyelvét egészen elvesztette volna.» ¹⁾ *Otrókocsi azon téves véleményben volt, hogy egy nemzet nem fogadhatja el egy más nemzet nyelvét s ennél fogva nem veszítheti el saját ősi nyelvét.* Ez az előítélet megakadályozta abban, hogy az ő idejében a kúnok nyelvében bizonyosan még elég nagy számban előforduló török elemeket megfigyelje, a török idiotismusokat észre vegye, a történet- és saját idejének statistikája tanúságait kellőképp fontolóra vegye. Ez előítélet bástyája mögött mind azt nem látta, a mit másképen világosan láthatott volna. Az előítélet erős bástyája a benne lakónak szabadságát nem hogy biztosítaná, hanem őt állandólag foglyúl tartja. Továbbá O. az őscythya nyelvből eredeztette úgy a magyarok, mint a jász-kúnok nyelvét, a mi jász-kún szó a magyarban nem fordult elő, az szerinte a közös eredet nyelvében megvolt s onnan átment mind a magyarba, mind a kúnba, de az előbbiből idő elmúltával kiveszett. Ez ősi skytha nyelv Otrókocsi szerint a hún, melyből a magyar, székely, jász és kún külön életre ágaztak el. Ily nyelvtudományi nézetek mellett Otrókocsi elfogult szempontját különösnek nem tartjuk ugyan, de b. e. Gyárfás Istvánnal egyet nem érthetünk e szempont méltánylásában. A mi Otrókocsi módszerét illeti, tökéletesen igaz az, a mit irodalomtörténetünk nagymestere Toldy Ferencz erre vonatkozólag mondott: «Ma már, midőn a nyelvtudomány magát az egy ősnyelv tanából emancipálta, nyomozásait a bibliai és classikai nyelveken túl a föld valamennyi irodalmi és számos primitiv nyelveire kiter-

¹⁾ L. az értekezés 55-dik lapján.

jesztette, s az összehasonlító nyelvészet elvek által van szabályozva, ezen etymologiai játékokra, bármely kiterjedt ismeretek segédelmével s nem kevés elmésséggel üzettek, szánakozva tekintünk vissza: mindazáltal mégis felemlítendőek voltak, mert az Otrokocsi iskolája mind a nyelvészet, mind a historia terén, majd szinte napjainkig patvarkodott, s részben nem kisebb tudománynyal, mint bátorsággal, de hasonló eredménytelenséggel.»¹⁾ Otrokocsi maga mondja, hogy különbségek vannak a jász és magyar nyelv közt, de ezek nem elegek arra, hogy a jászt a magyartól külön nyelvnek tartsuk: «ea non est tanta (differentia), ut hic ad diversitatem sermonis faciendam recenserit ullomodo mereatur.» Ha Otrokocsi téves elméletéből fel tudta volna magát szabadítani, bizonyára az általa is észrevett különbséget a magyar és jász-kún nyelv közt nagyobbnak, jelentékenyebbnek s az övétől merőben különböző következtetésekre vezetőnek tartotta volna, mint így az előítélet reá sulyosodó lánczai közt. A tévedésnek apja tévedés, végzetszerűleg követi az egyik a másikat s «crescendo augit».

Szerző értekezése XVIII-dik fejezetében folytatja a régi írókból nagy gondal összeszedett tudósításait. Bombardi Mihály jezsuita Magyarország helyrajzáról 1718-ban Bécsben kiadott munkájában²⁾ a kúnokról szerző fordításában így ír: «a kúnok, kiket IV. Béla király fogadott be az országba, nekünk úgy látszik, hogy a tatárokkal egy nemzet vagy ezeknek származéka, mert S. Medard krónikájában az 1240-dik évnél ezt olvashatni: bizonyos nemzetségű emberek, kiket némelyek *tatároknak*, mások *kúnoknak* hívnak, némely tudósok pedig azt hiszik, hogy *ismaeliták*, nagy sokasággal Cseh-, Magyar- és Lengyelországon . . . tüzzel-vassal pusztítanak». Érdekes adat e közleményben a kúnok *ismaelita* elnevezése, ez is egyike azon adatoknak, melyekből következtetnünk lehet, hogy a Magyarországra jött kúnok nagy része betelepedésök idejében az *islám* vallásán volt. — «A tudós *Beel Mátyás* — írja szerző — Magyarország helyrajzának nagy nevű írója, e munkához adatgyűjtés végett

¹⁾ L. *A Magyar Nemzeti Irodalom Története* IV. kiadását, a 126-dik lapon.

²⁾ *Topographia m. regni Hung.* I. 13., a 312. lapon.

1730-ban a Jászkúnságot is személyesen beutazta, ezért nevezi munkáját valóságos és szemmel látott leírásnak. — — — —
A kúnok nyelve- és nemzetiségére nézve elmondja, hogy némelyek, ezek között Istvánfy, a Medárd krónikája nyomán a kúnokat tatár eredetűeknek tartják, mert e mellett is neveztetettek ők kúnoknak, szövetkezhetnek a magyarokkal, lakhattak Oláhországban, s azután a magyarokkal összeelegyedve, ezeknek nemzetébe beolvadhattak, mivel megtörténik, hogy egy nemzet nemcsak földjét, hanem nevét és nyelvét is megváltoztatja». Ebből látjuk, hogy Beelnek a nyelvek viszontagságai felől sokkal helyesebb nézete volt, mint Otrókocsinak. — E fejezet végén *Temir* palócz vezérről van szó, a ki Nestor szerint Vladimirovics György Susdal hercege hadseregében 1149-ben csapatainak élén Géza magyar király ellen harczolt. *Temir* török szó s vasat jelent, oszm. *demir*, csag. *temir*, *temür*, *timur*, jakutúl *timir*. E név a híres mongol hóditó Timur nevével egyazon s úgy látszik, a török népeknél a kiváló férfiakat, főnököket és vezéreket szerették így nevezni. Nálunk a híres dobokai Lob utódjai vették fel a *Wass* nevet, már így neveztetett azon erdélyi főúr, a ki I. Károly királynak nem akarta Csicsó-Várát általadni.

Az értekezés XIX-dik fejezete a magyarországi *kún miatyánk*-kal foglalkozik. E fejezetben szerző nagy részben ismert adatokat hozott fel, azonban olyan is van itt, a mi kiváló figyelmünket megérdemli s ez azon kún *miatyánk* szövege, melyet báró Orczy Lőrincz 1754-ben egy nagyon öreg Vincze nevű kúntól tanúlt. E szöveg következő:

Bizoum atamuz kisz gonglerdesz sin,
Senun adun mukaddes olsoun,
Senun Melcoutun gelson,
Senun iradetun olsoun nitagin gugdedahi jerde
Hergoungi bizoun etmege mouzi verbize bon gjonu
Vabisoum bourg slerounic bize bagisle nitagim biz dahi
 bizoum burglume rucze bagisleroux
Vabisi tag sribe adehal etma
Lekin sherirden bizine gsat ejle
Zira fenundur melkut vesultanet ve Megsdi te ebed Amen.

Az e szövegben előforduló leírási hibák következőkép javítandók ki:

Bizoum atamuz kim gonglerde sin
Senun adun mukaddes olsoun
Senun melkoutun gelson,
Senun iradetun olsun nitelim guqde dahi jerde
Her gounji bizoum etmegemouzi ver bize bou gjon(u)
Vabisoum bourglerouumiz bise bagisle nitegim biz dahi bi-
zoum burglularimize bagislerouz
Vabsii tedsribeje adehal etme
Lekin sherirden bizi azad ejle
Zira senundur melkut vesultanet vemejjd ta ebed Amen.

Átirva arab betűkkel:

- * بزم اتامز کم کوکلر ده سک
 * سنک ادک مقدّس اولسون
 * سنک ملکوتک کلسون
 * سنک ازان تک اولسون نته کم کوکده دخی یرده
 * هر کونکی بزم اتمکمری ویر بزه بوکون
 * و بزم بورجلر مزی بزه باغشله نته کم بز دخی بزم
 * بورجلور مزه باغشلرز
 * و بزى تجربه يه ادخال ایتمه
 * لکن شیریدن بزى آزاد ايله
 * زیرا سنک در ملکوت وسلطنت ومجد تا ابد آمین

Báró Orczy Lőrincz közöltem példányának egy sajátosságáról kívánok röviden megemlékezni, melyet transcriptiómban meghagytam s ez az *i*, *ï*, *u*, *ü* magánhangzóknak néhányszor észrevehető *ou*-val való átírása, p. o. *bizoum*, *olsoun*, *hergounji*, *etmegemouzi*, talán *gjonu* is *gjoun* helyett, *bourgslerounici*, *bagisleroux* (اولسون kétszer van *olsoun*-nak, بزم négyszer van *bizoum*-nak írva). Az ennyire különböző hangok egyforma átírása csupán csak a leírónak az idegen hangok iránt nem eléggé fogékony hallérzékéről tanúskodik; a *ملکوت* szó a harmadik sorban *melcout* (un)-nak, az utolsóban pedig *melkut*-nak van írva. Ez az állítólagos kún *miatyánk*, melyet Cornides a régi philisteus jászok nyelvmaradványának tartott, se nem jász, se

nem kún, hanem osmanli török, s a török hódoltság idejében került a kúnok közé s azok közt nem terjedt el, hanem az *öreg Vincze* által lakott vidékben maradt atyáról fiúra 1754-ig s valószínűleg még tovább is. A kúnok ragaszkodtak saját kún nyelvű *miatyánk*-jok szövegéhez, azt tudták, arra tanították gyermekeiket, azt igyekeztek a jövő nemzetségek számára szent hagyatékképpen megtartani, mint egykori nyelvök egyik utolsó maradványát. Május 9-én Bécsből így ír Cornides Prayhoz: «azt tehát, hogy e miatyánk: bézam attamász . . . tatár, megismered. Ez nekem elég. Úgyde e miatyánkot az asztaláldással nemcsak őrzik a kún levéltárakban, hanem a gyermekekkel az iskolában tanúttatják is, mint a régi kúnok nyelvének némi mutatóványát. Ezt állította, ki az imák példányait küldte, a Kiskúnság rendes kapitánya; a ki egyszersmind kölesből készült bóza nevű tatár italt is küldött Kollárnak. Ismerd el tehát a kúnokban a tatárokat, s a régi kún nyelvben a tatárnak szó-járását». ¹⁾ Cornides, a mint láttuk, úgy gyanítja, hogy az Orczy-féle *miatyánk* a régi jászoké volt s Gyárfás e helyen megjegyzi, hogy «e gyanítást támogatják az ebben előforduló néhány héber szavak mint *ve* és *malcut* = ország stb. ezek mindenesetre hazai régiségeink tiszteletre méltó maradványai».

Szerző a sémi szókincsnek e szövegben előforduló elemeit hébereknek tartja, ez azonban nincs így, ezek arab szavak s itt következnek: مقّدس, — ملكوت, ²⁾ — ارادت, — بوزج, — آزاد, — شرير, — لكن, — ادخال, — تجربه, — بورجلو, — آمين; — و, — ابد, — مجد, — سلطنت; tehát 15 arab szó fordul elő e szövegben, mind olyan szavak, a melyek az osmanli törökben is megvannak. Az általam a *Cod. Cuman.* 173. lapján idézett osmanli *miatyánk* szövegében három arab szóval keve-

¹⁾ L. az értekezés 63-dik lapján Gyárfás fordítása szerint.

²⁾ אָמֵן, מְקֻדָּשׁ, מְלֻכּוּת, s אָבְד kötszó a héber nyelv szavai is, de אָבְד éppen ellenkezője az arab اَبْد-nek, előbbi az elmúlót, a múlandót, utóbbi az állandót jelenti. מְלֻכּוּת a régibb מְמֻלְבָּה helyett csupán csak a későbbi héber nyelvekben fordul elő.

sebb fordul elő, mint ebben s az arab szavak nem épen ugyanazok a két szövegben, így اسم^s nem fordul elő az Orczy-féle példányban, ارادت helyett itt مراد h. تجربه h. اغوا h. لكن h. اما , سلطنت h. قدر h. مجد h. عزت áll. Az Orczy-féle osmanli szöveg a *miatyánk*-nak a legelterjedtebb arab biblia-fordításban előforduló kifejezéseivel még több hasonlóságot mutat, mint az általam i. h. közölt példány, így p. o. $\text{وبزى تجربه يه ادخال ايتمه}$ sokkal közelebb jár az arab szöveg $\text{ولا تدخلنا في التجارب}$ szavaihoz, mint a párisi 1857-dik osmanli új-testamentom $\text{وبزى اغويه ادخال ايتمه}$ szavai. A velencei kún codexben még egy arab szó sem jön elő s egy arab szóra sem találunk a magyarországi többi kún *miatyánk*-szövegben. A velencei kún codex *miatyánk* szövege nemcsak ebben egyezik meg a többi magyaror. kún *miatyánk* szövegekkel, hanem másban is, így p. o. a vel. *alley* ige-h. -nak a magyaror. példányokban *ali*, a vel. *kuthargil*-nak ezekben *kutkor*, a velen. *iamandan*-nak *gya manna* azaz *gyamanna* felel meg. Úgy Magyarországon, mint Krimben a keresztyén hittérítők a kún nyelvről való ismeretöket a nép nyelvéből merítették s az imákat és bibliai szövegeket a nép nyelvére fordították, innen van, hogy a közönséges használatra készült fordításokban az arab elem gyéren fordul elő, pedig a kúnok moslim felekezete s ezek közt a *korán*-nal foglalkozók bizonyára nem szükölködtek arab kifejezések nélkül s ilyenek a kún előkelők nyelvében kétségkívül nem hiányoztak.

Az értekezés XX-dik fejezetében szerző folytatja a magyarországi kún szövegek felsorolását. Cornides 1776. május 18-án Szebenből Prayt arról értesítette, írja szerző, hogy Szabadszálláson ottani lelkész Végveresmarti Sámuelről nemcsak a régi kún nyelvű *miatyánkot*, hanem némely még feledékenységre nem ment borfelköszöntési formulákat is kapott.¹⁾ A XVIII. század második felében a kún *miatyánkot* Halason is ismertek. «Jelesen itt 1770—80 körül egy Székely (?) nevű jegyző volt, — írja szerző — ki ezt tudta». A halasi szövegnek két egymástól eléggé különböző példányát közli szerző, mind a

¹⁾ L. az értekezés 65—66. lapjait.

kettő felette romlott, mind a kettőben már magyar szavak is előjönnek, u. m. *lészen*, a Kardos féle példányban *szenlészen*, — a Csapi-féle példában *bocsátani*, a Kardos-félében *bocsánatját*. Bármennyire is romlottak e szövegek, már annyiban is érdekesek, hogy ezekben látjuk, mint illeszkedik a török elem a magyarhoz, mint szorítja ki a török szót a magyar kifejezés. A nyelvek nem tűnnek el *egyszerre*, hogy más nyelveknek helyet csináljanak, hanem a nyelvek átváltozása mindenkor részleg s egymásután történik. «Végül nem mulaszthatjuk el felemlíteni, írja szerző, hogy a kún czímmel jelölt nyelvemlékek számát szaporíthatjuk, mer: nemcsak a kún codex Velenczében s hazánkban kún miatyánk, köszöntések és asztaláldás, hanem Halason egy kún ének is maradt fenn. A XIX. század első felében a halasi reformált gymnasium 3-ik, 4-ik és 5-ik osztályának tanára, a szigorúsága miatt rettegett Corrector, Szilágyi Márton volt, ennek vala tanítványa az 1830—1—2-ik évben ez értekezés írója is, de ez időben a szokott egyházi énekeken kívül más ének tantárgyúl nem szolgált. Azonban már 1846—7-ben e tanár egy kún éneket, szövegének táblára felírásával, s egy újabb énekből átvett dallammal tanított s énekeltetett, s ez Wass Eleknek előadása szerint még 1856-ban is, midőn ő a gymnasiumi 4-ik osztályt fennebbi tanár alatt végezte, szokásban volt. Ez éneket, hagyomány szerint, Halas városi tanácsnok Miskolczi Kerekes László, nem tudni mikor és hol tanulta el, s hozta magával 1840 körül, mint állítólag régi kún maradványt, s ettől jutott az iskolába».

«Ez ének szövege Péter Dénes halasi birtokos közlése szerint következő:

Héli héli jáde üzürmén
Üzbe her
Zeboralie, Sarmamamile
Aló bizon Sasarma
Düzsztürmő dücsürmő
Hej alah hılalah
Zeboralle dücsürmő.

E szöveg jelentését azonban sem Miskolczi, sem Szilágyi, sem ennek tanítványai nem értették, hanem értelem nélkül

betanúlva énekelték az iskolában». ¹⁾ A török nyelvet s nyelvjárásait ismerő azonnal észre fogja venni, hogy e rövid kún ének romlott szövege, úgy a mint előttünk van, török nyelvű szöveg, még pedig nem osmanli, hanem egy oly dialectusban szerkesztetett, mely közelebb áll a keleti, mint a nyugoti, nevezetesen az osmanli nyelvjáráshoz, és ezt szükségesnek tartom megjegyezni, mert a kún nyelvről a turcologia legkitünőbb művelői közt azon vélemény érvényesült, hogy ez a török nyelvjárások nyugoti csoportjához tartozik, pedig ez nem így van, mert a kún dialectus mindazon jelentékeny pontokban, melyek a keleti törökség nyelvjárásait a nyugotiaktól megkülönböztetik, előbbeniekkal egy nyomon jár, így p. o. «lenni» segédigéje *bolmak* és nem *olmak*, a keleti törökség némely sajtáságos szavai megvannak a kúnban is, stb. A halasi kún ének szövegének megértése, illetőleg a szöveg kijavítása nem kevés nehézségbe ütközik, mindazáltal a következőkben megkísértem e nem könnyű feladat megoldását és ha ez nem sikerül nekem, reménylem, a török nyelvtudomány mestere Vámbéry e rövid szöveget figyelmére fogja méltatni és teljesen kielégítő megértését eszközölni fogja. A halasi ének első sorának két első szava *héli héli* igen valószínűleg interjectio; az utolsóelőtti sorban *hej* hibásan *la* helyett áll s ez a sor az iszlám fő dogmáját foglalja magában *أَلَمْ يَلَمْ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ* 1. versét *سورة آل عمران* 1. a *لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* stb., és folytatólag; az 5-ik s 7-ik sorban előforduló *dücsürmő* úgy gondolom a m. «dicsérni» ige törökös jelen alakja, illetőleg ez alak első sz. az e. sz.-ban; a 3-ik és utolsó sorban előforduló *zeboralle zebor ile* helyett áll s *zebor* az arab *زبور* «isten beszéde», «zsoltár»; a 3-ik sor *Sarmamamüle* a. m. *Sarmamam-üle*, ill. a perzsa *sername-ile*, valamely vallásos iratnak bevezetése, talán a koráné; az 5-ik sorban előjövő *düzüsztürmő* a *دوزمك*, osm. *دوزمك* ige caus. alakjának jel. e. sz. az e. számban (az osm. *دوزمك* a többi közt azt is jelenti «valamely hangszert meghangolni»); az első sor *jade* szava véleményem szerint a. m. a kel. török *ياده*, *يادا*, e szerint *jade* üzürmén a. m. «az ígézetet

¹⁾ L. az értekezés 68. lapján.

elenyésztetem», mert *اوزمک* = megtörni, s a čagatai nyelvjárá-
sokban épen ezt az igét használják az igézet felbontásának ki-
fejezésére, p. o.

فسون رشتن‌سین سربسر اوزگانین

Pavet de Courteille fordítása szerint: «j'ai brisé entièrement le
fil des incantations». ¹⁾ A második sor így következik *üzbe her*, a
mi nézetem szerint *üsdi beher* «a tavaszi virág immár tenyészik»,
«tavasz van». A negyedik sor jelen alakjában teljesen értelmet-
len, *aló bizon Sasarma* csakis az utána következő sor *düzüsz-
türmő* igéje által lesz megérthetővé. Ez az ige itt annyit jelent,
mint «kiegyenlítem», illetőleg «az igézet csomóit megoldom»,
ha *düzüsztürmő* ezen értelmét elfogadjuk, az *aló bizon sasarma-*
ban kell az ige tárgyának lappangani, s ez úgy gondolom *talisma-*
volt, e szónak kezdő mássalhangzója kiesett s végső szótagja az
utána következő *sasar* végére került; *sasar*, úgy vélem, *سربسر*
helyett áll (*سَرَبَسَر*), melynek középső *b* mássalhangzója a
megelőző szó közepébe került. Ebben a rövid énekben *serbeser*
nem az egyedüli perzsa szó, perzsa a 2-dik sorban *beher*, a 3-dik-
ban *sarmama(n)*; úgy *سربسر* mint *طلسمات* előfordúlnak a
keleti és nyugoti török nyelvjáráásokban is, utóbbi *telesem*-nek
hangzik az osmanli törökben. A 4-dik sor *bizon* szava ezen sor
két szavának betűelemeiből lett s a megmagyarosodott kúnok a
magyar «bizon» szóra vélték. Az első sor *héli héli* ismétlése,
mint már megjegyeztem interjectio, még pedig az arab *هَلَّا*,
mely a perzsában is megvan: *هَلَا* s midőn ismételtetik (*هَلَا هَلَا*),
a perzsa nyelvszokás szerint boszúságot jelent; — a kún *heli heli*
csupán csak nógató, a. m. «nosza», tehát az egyszer mondott
perzsa *هَلَا*-val egyértelmű, a mely a szótárírók szerint: *بمعنی
ند باشد*.

Ha szómagyarázataim megállhatnak, a halasi kún vers
értelme következő:

«Nosza az igézetet megoldom,
Eljött a (szép) tavasz,

¹⁾ *افسون* Vullersnél «carmen magicum», »incantatio», l. ö. h. v.
فسون.

Istenes szavakkal, koránfelirással
 A varázsszert teljesen
 Ártalmatlanná teszem; magasztallak,
 Csak egy az Isten,
 Imával dicsőítlek».

Üzürmén a velencei kún codexben *üzermen*-nek, — *üz östi*-nek, — *düzüsztürmő tusaturmen*-nek van írva. A magyarországi kúnok egy jelentékeny része, mint a hogy azt már ez értekezésben több helyen megjegyezni alkalmam volt, a Korán vallását követte s e rövid énekben is a koránba foglalt hit nyilvánul. Az ezen énekben említett *سَرْنَامَه* bizonyára a koráni súra-kat kezdő mondat: *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*.

Az értekezés XXI-dik fejezetében szerző folytatólag a kún *miatyánk*-kal foglalkozik. «Ráday Gedeon szerint egy kún miatyánk — írja szerző — a XVI-dik század végéről ama Telegdy Jánostól származik, ki magyar nyelvtant írt s ki 1598-ban Leydenben kiadott négy levélnyi kis munkájában a hún abéce betűit legelőször ismertette». ¹⁾ Telegdihez Détzi János egy igen elismerő levelet írt, melyben a magyar nyelv régiségei iránt viseltető érdeklődését kiemeli. Détzi (Décsi) ez érdekes levelét 1598-ból keltezi. A kún *miatyánk* régiségét Magyarországon ezek szerint felkísérhetjük egész a XVI. század második feléig, tovább vezető irodalmi nyomaink nincsenek, de ebből még korántsem következik, hogy ennél jóval régibb időkben nem létezett volna. Ezt a szöveget Kaposi Sámuel magával vitte Magyarországból Erdélybe s magyarországi tanítványai azt tőle megtanulván, otthon másokat tanítottak rá. Így terjedt el a kún *miatyánk* ismerete oda is, hol kúnok nem laktak. Ráday a Kaposi-féle kún *miatyánk*-ot a kún-szentmiklósitól, melyet a Nagy-kún-ságban is ismertek, különbözönek mondja. Ezek alapján szerző így szól: «Van tehát már két egymástól különbözö nyelvü, s Kún czímmel jelölt miatyánk: a Kaposy és kún-szentmiklósi; de van *harmadik* is: a Vincze öreg kúné, és ez sem egyez a kún-szentmiklósival; sőt van még negyedik is: a velencei codexbeli,

¹⁾ L. az értekezés 68. lapján.

mely úgy a Kaposi, mint a kúnszentmiklósi és Vincze-félétől szintén egészen különbözik; e szerint négy nyelvű négy kún miatyánk áll előttünk; tehát a régi jászkúnok nem egy, hanem négy különböző nem magyar nyelven beszéltek volna? ezt valóban elhinni nem lehet». ¹⁾ Az idéztem helyhez első megjegyzésem az, hogy a Vincze-féle *miatyánk* szöveg nem kún, hanem osmanli török s ez okon itt szóba se jöhet; másodszer megjegyzem, hogy a velencei kún codex szövege néhány igen fontos nyelvtani pontban egyezik a magyarországi kún miatyánk példányokkal, mint a hogy ezt úgy a *Codex Cumanicus*hoz írt bevezetésemben, ²⁾ mint ezen értekezésemben is bebizonyítani törekedtem.

Hogy a Kaposi-, vagy mondjuk inkább Telegdi-féle szöveg a kúnszentmiklósitól s a velencei codexben foglalt mindkettőtől több kitételeben különbözik, azon nincs mit csodálkoznunk, sőt csodák csodája volna, ha e különböző időkben, különböző helyeken eszközölt *miatyánk*-fordítások egymással teljesen egyeznének. A müncheni codex bibliafordításában előforduló *miatyánk*-szöveg Máté szerint eléggé különbözik a Károli-félétől s azért mégis mindkettő magyar nyelven van írva, sőt magának Károlinak különböző kiadásában a *miatyánk* szavai nem kivétel nélkül mind ugyanazok s ebből mindazonáltal semmi egyéb nem következik, mint az, hogy a nyelv fejlődik, a nyelvszokás részleg örökös változásban van: verba usu valent. A müncheni codex Máté szerint való *miatyánk* szövegének 11-dik v. «*Mi testi kenéronc felet valo kéneret ajjad múnékónc ma*» nem különbözik inkább a Károli-féle fordítás 1805-dik évben eszközölt kiadásának megfelelő helyétől: «*A' mi mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma*», mint a velencei kún *miatyánk*-szöveg «*kundegi ötmackimisni bisga bugun bergil*» szavai a debreczeni példány megfelelő v.-től, mely így van írva: «*bezen akomozne (oknemezne) berbezge pitbütör küngön*», de a szavak helyes elosztása szerint így irandó: *bezen akomozne ber bezge (pitbütör) küngön*, Vámbéry javítása szerint *bizim ekmemizni ber bizge küngön*.

¹⁾ L. az értekezés 69. lapján.

²⁾ L. a XLVI, XLVII. ll.

«Felmerülhet azonban az a kérdés — írja szerző — : ha a kúnszentmiklósi miatyánk nem kún nyelvű, *miért fogadták azt el a Kúnságban iskolai tanítatásra is?* s mivel elfogadták, sőt elrendelték, kellett valami, legalább homályos ismerettel bírni a kúnoknak arra nézve, hogy a régi időben az ő őseik nyelve nem a mostani magyar, hanem attól különböző, talán török-tatár volt?» Szerző azt hiszi, hogy Jerneynek igaza volt azt állítva, hogy a Kis- és Nagykúnságban szétszórt tatárok, de nem magok a kúnok nyelvemléke a kún *miatyánk* s arra nézve, hogy csakugyan a kún lakossággal vegyesen, kún területen tatárok is laktak, szerző Tatárszentmiklós nevét elég bizonyítéknak tartja, mely a XVII-dik században Kúnszentmiklóssá változott át.¹⁾ Itt a tudós szerző magával jön ellentétbe, mert értekezése 53-dik lapján, a XVI. fejezet végén maga mondja, hogy a kúnokat Istvánfy Miklós idejében «tatár»-oknak szerették nevezni s *innen van, hogy Kúnszentmiklós a Kiskúnságban 1555-től 1596-ig több oklevélben és összeírásban Tatárszentmiklósnak iratott.* Abban is ellentmond magának szerző, hogy Kaposi kún miatyánk-szövegét Erdélyből származtatja a kúnok közé, mert a megelőző lapon ezeket írja: «*Ha tehát e két miatyánk különböző, úgy nem lehet, hogy a Nánágy által Fülöpszállásán az iskolákban tanítatott szöveg ugyanaz legyen a Kaposi-félével, melyről szintén az mondatik, hogy a kúnoknál az iskolákban tanítatott.*»²⁾

Az erdélyi kún miatyánk-szöveg, mint feljebb láttuk, Magyarországból származott oda és Ráday szerint különbözik a kúnszentmiklósitól.

Szerző értekezése XXII dik fejezetében végzi be a kún miatyánkról szóló terjedelmes előadását. Vámbéry néhai Gyárfás kérésére tette a kúnszentmiklósi és debreczeni példányt tanulmánya tárgyává s utóbbit előbbeninél hivebbnek találta. Vámbéry egyik e szöveghez tett megjegyzésében mondja, hogy az eredeti *i* hang ebben legtöbbször *e*-vel cseréltetett föl. A velencei kún codexhez írt bevezetésemben a cod. szótárának s szövegeinek nyelvét röviden válaszolva a Vámbéryéhez hasonló megjegyzést tettem, szabadjon szavaimat e helyen idéznem:

¹⁾ L. az értekezés 70. lapján.

²⁾ L. a 69. lapon.

«Vocalis *e* in radice et in suffixis pridem plerumque *i* sonabat, ideoque cumanico *e* in dialectis čagataicis sæpissime *i* respondet, e. g. *eki* «duo», čag. *iki*, osmanicum *iki* stb.»¹⁾ A magyarországi kún nyelvemlék ezen megegyezése a velencei codex kún nyelvvel különös figyelmünkre méltó. Vámbéry nézetében a kún *miatyánk*-ról Gyárfás teljesen osztozott, e nézet szerint az úgynevezett kún *miatyánk* a reformatio után kelt, mert a «tiéd az ország, a hatalom és dicsőség»-féle a protestánsoknál használatban levő tétel benne találtatik. A *Codex Cuman.*-hoz írt bevezetésemben kimutattam, hogy *boka csalli, bocson (botson)* nem annyit jelent, mint «tiéd az ország stb.», hanem e szavak egy a XXIV-dik zsoltár 8-dik v.-nek megfelelő magasztalást (εὐλογία) fejeznek ki. Gyárfás állításának alapja téves lévén, s ezért meg nem állhatván, ruente fundamento ruit et ædificium. A kérdéses szavak értelmét az i. h. így magyaráztam: «Hatalmas, (a bűnösök) büntetője és erős vagy». E fejezet végén szerző még egy Krimből származott «tatár» *miatyánk*-szöveget közöl, mely jelenlegi romlott alakjában is igen közel áll úgy a velencei kún codex-, mint a magyarországi példányok *miatyánk*-szövegéhez s már ennél fogva is méltó, hogy vele közelebbről foglalkozzunk. «Müncheni származású Schildberger János — írja szerző — 1394-ben Magyarországon a török elleni háborúban szolgálván, hihetően a nikápolyi csata alkalmával elfogatott, s mint rabszolga Timur császárhoz kerülvén, ennek 1405-ben történt halála után, ennek utódaival Turkestánt és a Volga melléki tatár hordákat bebarangolta; végre Krimbe jutott, hol keresztényekre talált; hihetőleg ezektől tanulta ama *miatyánk*ot, melyet 32 évi rabsága után haza jövéen, 1427-ben utazásában leírt; következő szöveggel:

Atha wisum chy Chok-ta sen,
Algusch ludur senung Adung,
Kelsuum senung Hauluchung (így!),
Belsun (így!) senung archung aley Gierda uk achta (így!),
Wer wisum gundaluch Otmak chumusen wougun,
Kay wisum Jasochni alei wis dacha ka yelle nin (így!) wisum
Jasoch lamasin,

¹⁾ L. a bevezetés XC és XCI. lapjait.

*Dacha koima wisni Sunamacha
Illa garta (igy!) wisni gemaudan.¹⁾*

E szöveg kijavítva így hangzik:

*Ata wisim, ki Chöktä sen,
Algischli dur sening Ading,
Kelsün sening Hanluching,
Bulsun sening erküng ničekim köktä aley gerdä,
Wer wisim kündülik ötmäkimsni bugün,
Koj wisim jasukni, aley wis dacha kojirbis wisim jazuklamisni,
Dacha kojma wisni sinamakka,
Illa kutkar wisni gemandan.*

A szöveg sorrendén nem változtattam, mint az mindjárt a szöveg kezdetén megtetszik; *ata wisim* a latin «pater noster», német «Vater unser» szerkezetét utánozza. A magyar példányok *bizim atamiz*-zel, a velencei kún codex miatyánkja *atamis*-sal, a Vincze-féle szöveg szintén *bizim atamiz*-zal, a kazani miatyánk *ej küktäge Atabiz*-zal, az általam a cod. cuman. 173-dik lapján összehasonlítás végett közölt osm. miatyánk *ای کوکلرده اولان بابامز* szavakkal kezdődik. A kérdéses krimi szöveg német vagy olasz fordítója a latin «pater noster»-nek sorrendjéhez szolgailag ragaszkodva *bizim atamiz* helyett *ata bizim*, ill. *ata wisim*-et írt s a török nyelv szófüzését merész fordítása teljesen felforgatta. Ilyent csak idegen merhetett. Feltűnő továbbá e szövegben a *b*-nek *v*-re való lágyítása, a mi a nyugati török nyelvjárásokat jellemzi, így p. o. *wer* az osmanli *ویر* szakasztott mása. A magyarországi kúnok is, úgy látszik, szerették kezdő *b* más-salhangzókat *v*-re lágyítani. Így lett *bay chun*-ből *vay chun*, *Waychunnipe*, *Wochun*, *Wechun* (*Vechun*). A 4-dik sor *belsun*-ja helyett *bulsun*-t írtam s itt más nem is állhat, a leíró az első szótag *u*-ja helyett tévedésből *e*-t írt, ugyanezen sor végén *uk achta* «valamint a mennyekben» jelentéssel bír, tehát *köktä* és a «valamint»-ot jelentő kötőszó lappang benne, az előbbit kivéve az értelmetlen *uk achta*-ból, az utóbbi megjelelésére az egy *u* maradt, mely könnyen lehet leírási hiba *n* helyett, a mely

¹⁾ L. az értekezés 72—73. lapjait; szerző *Adelung Mitridates* 646. l.-ra utal.

mássalhangzóval kezdődnek a «valamint»-ot jelentő török kötszó rövidebb s hosszabb alakjai, u. m. نیتاک, نیتکم, نیجک, نیجکیم; ezeknek akármelyikét írhattam volna az illető alakokból megmaradt *n* helyett, *ničekim*-et azért írtam, mert ez az alak fordul elő az ezen szöveghez annyira hasonló velencei kún miatyánkban, de írhattam volna *nečik*-et is, mert ez is ugyanitt eléjön. A *menny* és *föld* szavakat illetőleg a sorrenden változtattam, de lehetséges, hogy a Schildberger példánya az eredeti szerkezetet tartotta meg, mert a kazani miatyánkban a szavak következése hasonló: *žirdä-dä küktägečü*. *Kay* h. a 6-ik sorban *koj*-t írtam, mert *kajmak* az általam ismert török nyelvjárásokban mást jelent, mint *kojmak*, különben az is lehet, hogy *kajmak* *kojmak* nyelvjárási változata, l. ö. h. v. قويماق, قواماق «vadászni». A *kojmak* alapjelentéséből úgy fejlődött ki a «bocsátani», «megbocsátani» fogalma, mint p. o. a cseremiszbén vagy zürjénben; a cser. *kodem* a. m. «elhagyok», «abbahagyok» s «megbocsátok». A török *kojmak*, melynek *kajmak* egyik nyelvjárási variansa lehet, a. m. *hagyni*, az oszt. *çaj*-, a cser. *kod*- mind ugyanazon alapszó változatai. Az értelem elváltozását illetőleg a német *lassen* és *erlassen* igealak hasonlót mutat. A *ka yellenin* a szöveg legromlottabb része; ez alak a *kajmak* vagy *kojmak* ige j. m. j. i. többesz. 1. személyét kell hogy jelentse s ennél fogva csakis *kojirbis* vagy *kajirbis* lehet, — az *elle nin* első része talán az utolsó sor első szava változtatott magánhangzóval, *nin* pedig talán a negyedik sorból a kezdő-mássalhangzó kivételével hiányzó *ničekim* romlott alakja. Az utolsó sorban *garta* véleményem szerint nem lehet más, mint a *kutkar* parancsoló alak hangátvetése az egyik *k* elejtésével s az *u*-nak az első szótag *a* hangjához való illeszkedésével. Csakis így gondolom ez alakot megfejthetőnek.

Arab-perzsa szó csak kettő fordul elő Schildberger szövegében, u. m. a perzsa گناه «bűn», «vétek» s az arab آلا «hanem»; *ghuna* a *Cod. Cuman.* perzsa rovatában áll s a neki megfelelő kún szó *jaxoc*.¹⁾ Az irodalmilag még elegendőleg ki nem mívelt és hozzá teszem, kötszókbán szegény nyelv azon irodalmi nyelv-

¹⁾ L. a 46. lapon.

től, mely reá egy vagy más okból kiváló befolyással volt, különösen mondata alkotásaira szolgáló kötszókat szeret magának elsajátítani, mert ezeknek hiányát érzi leginkább s úgy szólva lépten-nyomon mondattani szerkezeténél, így látjuk ezt a kún nyelvemlékekben is. Az általam idézett török miatyánk-szövegekben a Schildberger-féle *illa*-nak *اما* s *لكن* felelnek meg.

A krimi szöveg *alguschlu*-jának a velencei kún codexben *algesli*, — a krimi sz. *hanluchung*-jának a vel. c.-ben *han*, — *bulsun* mind a kettőben megvan, — *archung*-nak *erk* és *eruv*, — *aley* mid a kettőben megvan, — az *otmak*-nak *etmak*, — a *gundaluch*-nak *kündegi* (l. ö. h. v. čag. *كونداليك*), — *jasoch*-nak *jaxoc*, čag. *يازوق*, — *jasochlamis*-nak *yaxuclamis* «culpatus», — *sunamach*-nak (mint főnév) *sinamak*, — *kuthargil*-nak *kutkar*, — *geman*-nak *iaman* felel meg és ez az egyezés igen jelentékeny, mert *hanluchung* «isten országa» szorosán összefügg a kún *han* szóval, a melyből képeztetett, s *han*, mint a hogy Plancarpin feljegyezte s a cod. cuman. néhány szövegében olvashatjuk, istent jelentette, p. o. «*Ave kiz hañi tuurgā*».¹⁾ *Jasochlamis* tudtomra csakis a kún nyelvben jelenti a vétkezőt, a vétkezt. *Alay*, *alley*, *aley* (a. m. *an-ley*) a kún nyelvjárásnak egyik megkülönböztető szava. A kérdéses krimi szöveg hangtanilag is kún nyelvűnek bizonyul, a *wer* parancsoló alakban éppen úgy találunk *e*-re, mint a kún *ber*-ben²⁾ a čag. *bir* helyett, — a krimi szöveg *jasoch*-jának a Petrarca codexben *jaxoc* felel meg, mind a két alakban *o* áll a čag. *u* helyett, — a kezdő *j* úgy itt, mint ott *g*-vé változott, p. o. a krimi szövegben *ger* «föld», *geman* az osm. *يمان* (*jaman*) helyett, a velencei kún codexben *gil jel* h. stb. A ki mindezen nyelvtani s szótári közös vonásokra tekintettel van, nem kétlem, Schildberger krimi szövegét határozottan kún nyelvűnek fogja tartani, mert a mint láttuk, a leglényegesebb pontokban a velencei kún codex nyelvének bélyegét viseli magán. Schildberger ezen becses nyelvemléke arra hagy következtetni, hogy a kún nyelvjárás Krimben még a XV-dik század elején használatban volt. Jöcher *Gelehrten Lexicon*-jában Sch. elfogatását Magyarországon egy évvel tette

¹⁾ L. a 196. lapon.

²⁾ L. a 18. lapon.

későbbre, mint az a valóságban történt. — Szerző a XXII. fejezet végén azt írja, hogy szándéka van egy külön értekezést írni a vel. Petrarca-féle kún codexről. Fájdalom, e szándékát nem létesíthette!

Az értekezés XXIII-dik fejezetében szerző a kún telepek helyneveiről szól. Számos kún helynév csakugyan magyar és már a régibb okmányokban a török hangzású kún helynevek mellett s ezekkel vegyesen magyar nevekre is találunk. A későbbi helynevek magyar volta nem szorúl magyarázatra, de a kúnok által lakott terület régi magyar nevei méltán feltűnnek s feltűnhetnek annak, ki a kúnok eredeti nyelvét töröknek tartja. III. László 1279-diki oklevele e feltűnő körülményt nézetem szerint kielégítőleg magyarázza meg. «Ez oklevél — mint Gyárfás írja — előadja, hogy az adományban nyert kún nemzetségi szállásföldek előbb a királyné udvarnokainak, és más szolgálattevőknek vagy kihalt nemeseknek birtokai, ezenkívül nemeseknek és yárjobbágyoknak oly üres földjei valának, melyek a tatárok ideje óta lakók nélkül állottak». ¹⁾ Ezek a birtokok bizonyára nem voltak névtelenek s a kúnok a régi magyar neveket épen úgy sajátították el, mint régebben a honfoglaló magyarok a szláv neveket, az osmanok a byzanti birodalom sok nyelvű geographiai nomenclaturáját. Ez nemcsak így történhetett, hanem ennek így kellett történni. A rómaiak Decebal fővárosának dák nevét ugyan *Ulpia Traiana*-ra változtatták, de azért az ottani római lakosság és hivatalnokaik reánk maradt felírásaikban előfordúl a *Sarmizegetusa* ²⁾ név mellett még *Sarmiz* is, jeléül annak, hogy az idegen név rövidebb alakja közhasználatban volt s azt az ottani nép nyelvéből a hivatalos *Ulpia Traiana* ki nem szoríthatta. Erre vonatkozó példák tudvalevőleg nagy számmal fordulnak elő. Gyárfás a szerinte határozottan magyarnak tartandó kún helyneveket bizonyos csoportokra osztva közli. E névsorban van elég török elem is, melyet a magyar nyelvből ki nem magyarázhatunk, ilyenek a *Tatár* és *Kethen* (a. m. *Kuthen*)-en kívül *Kaythor*, «hazatérő», — *Baydamer* a. m. *bai damer* (باي دامار, osm. طبر, l. ö. h. v. čag.

¹⁾ L. az értekezés 73—74. lapjain.

²⁾ *Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*.

دامارلوق, *bai damar* «gazdag eredetű»), — *Tertel* (تورتول), — *Jangot* (يانغور), — *Ago* a. m. *Fehértó* (اق «fehér»), — *Belcherhorchan* a. m. *Belcher horchan* (*Karchan*), — *Kelbelkuarth* a. m.

Kelb elkuarth (كلب القوارَة), — *Orgonda* (l. ö. h. v. a bolgár *Organas* szn., tulajdonkép *Organ*), — *Pazán*, — *Tapsan*, — *Kalas*.

Érdekesek azok az összetett nevek, melyeknek első része kún, illetőleg török, második része pedig magyar keresztnév, ilyenek, *Besemihál*, *Csorbajános*, *Dioltapál*, *Karácsonmiklós* (a melynek első része nem *karácson*, v. *Karátson* a. m. *Gratianus*, hanem *karičin* vagy valamely más ehhez hasonló szó volt), *Koianpál*, *Mayossaistván*, *Turgonypéter* (تورغون «szilárd», ez összetételben «állomás»), *Jármánelek* (يارمه). Igen érdekes helynév *Othasyllisszállás*, mely egy 1472-ről kelt okmányban fordul elő: ez a név három részből áll, u. m. *Othas-yllis-szállás*; ebben a sorrendben — úgy vélem — a következő a megelőző szavat magyarázza, *szállás* az *yllis*-t («ülés»), *yllis* az *othas*-t, mely *othav* helyett van írva (اوتاو «hely, a hova leülnek»). *Othas* különben lehet személynév is, — de mind a két esetben: legyen személynév vagy álljon *otâ*, *otav* helyett, *yllis* a török اولوس-ra való tekintettel, mint ennek a népetymologia által értelmessé tett alakja ruháztatott fel az összetételbe illő értelmével. A *Bogdásülés* névben (egy 1451-ről kelt oklevélben) az *ülés* («ülés») szintén a török *ulus*-nak a népetymologia által értelmessé tett elváltozása. A krimi tatárok «ulus»-airól Broniovius Márton emlékezik.¹⁾ Az *ulus* szó értelmét Vámbéry *A magyarok eredete* jeles könyvében jól fejtette meg, magyarázatából szabad legyen e néhány sort idéznem: «Tudvalevő, hogy a mai nomádok következő osztályokra oszlanak: a) az *il* vagy *ulusz*-ra = nép, néptörzs, a melyen a népnek zömét értik, p. o. türkmén ili = turkománok, özbeg ili = özbegek, stb.; b) *uruk* szószerint nemzetség, az osztályozásnál azonban klán értelmében használatos; hébe-korba, p. o. *Abulgazi*-nál, *il* és *uruk* össze van tévesztve; c) *tire* szószerint = ág, tulajdonkép a nemzetségnek szűkebb köre, a szó tágabb értelmében vett család». ²⁾ A mint látjuk, az *ulus* szó különböző időkben és he-

¹⁾ Schwandtner *Script. r. hung.* III. 247—98. l., l. az értekezés 75. lapján.

²⁾ L. a 196. lapon.

lyeken nem éppen ugyanazt jelentette, eredeti, etymologiai értelmé «osztály» volt, ebből fejtett ki egyes népeket jelentő értelmé. Krimben a tatár kunyhók községe neveztetik így, a magyarországi kúnok nyelvében pedig e szó szállást jelent, innen van, hogy a jászkúnok birtokainak legnagyobb része a *szállás* szóval jelöltetik, úgy, hogy «a latin oklevelek, mint Gyárfás megjegyzi, e szót gyakran meg is kettőztetik: p. descensu; Berényszállás stb.»¹⁾ Gyárfás szerint a *szállás* kifejezés gyakori előfordúlta a kúnok magyar nyelvűségét erősen támogatja, szerintünk a dolog megfordítva van s ez a körülmény a kúnok török eredetét bizonyítja, 1. mert, a mint láttuk, *szállás olus* értelmével ruháztatott fel, annak helyébe lépett s ennélfogva gyakran való előfordulása fel nem tűnhet; 2. «szállás» a magyar nyelv törvényei szerint képzett névszó ugyan, de *salma*k a magyarnak a törökkel közös igéje, s ez ige a törökben a többi közt alapítást is jelent, így a Bábernameh-ban olvassuk: شاهرخیدن تاشقاری خیدربیک سالغان باغدا خاننی ملازمت قیلدیم.²⁾ A magyarok által lakott földet «szállás»-nak nem hitták, és így nem is híhatták, mert e név a török *olus* magyar fordítása, az «ülés» világosabb kifejezése. — A jászkúnok régi helynevei közt, még pedig a legrégibb kortól egész 1400-ig, azon idők okmányaiban több határozottan magyar helynév fordul elő, így a beköltözés és itt való letelepedés után alig 70 évvel jön elő 1311-ben *Hegyesegyház* stb. Ez onnan van, hogy a régi magyar helynevek emlékét a kúnok Magyarországon való letelepedésüket közvetlenül követő időben a dolog rendje szerint még a feledés el nem homályosította. A káptalanoknál s a királyi cancellariákban e nevek akkor még ismertebbek voltak, mint a későbbi korban lehettek. A legrégibb okmányok egyik legérdekesebbike az, melyet Csáktornyai István nádor és kúnok bírása 1389 április 22-dikén a Szentfábián és Sebestyén vértanúk egyháza körül lakó kúnok szállásán állított ki, a mely szerint *Waychunnipei* és *Alunnypei*, illetőleg ezek képviselői előtte személyesen *élőszóval* jelentették, hogy *Keek* nevű hely mellett fekvő *Ujszállás*, más néven *Zakegyház*-nak nevezett kún szállás

¹⁾ L. az értekezés 75. lapján.

²⁾ L. 39.

felett peres kérdés támadt, a mely pert a nádor barátságosan kiegyenlítette oly módon, mely szerint *Jakab* alonnypei kún *Zakegyházát* a két waychunnipei Miklósnak örökösen visszabocsátotta.¹⁾ Az, hogy a kúnok főbírája a kúnok nyelvén értekezik velök, úgy gondolom, rendkívüli dolognak nem mondható. A kúnok két népe említetik ez okmányban, u. m. *Waychun*, illetőleg *Way-chun*, tehát *baj chun* «gazdag kún», s *Alun (-chun)*, l. ö. h. v. الجاق és الغرن «nem magas hegy». E fejezet végén szerző az általunk is kivonatban közölt adatok alapján azt a kérdést intézi hozzánk, hogy minő joggal állítjuk annak ellentétét, a mit az adatok mondanak. Az adatok azonban mellettünk szólnak. Tudós történészünk nem a maga állításának támogatására, hanem az ellenvéleményesek számára gyűjtötte össze nagy gonddal a becses adatokat! Közvetlenül ellenfelei veszik hasznát az általa összegyűjtött védő és támadó fegyvereknek, de közvetve ezek által a tudománynak, a történeti igazságnak, a mely annyira szívéen volt, sikeres előmenetét, teljesebb felderítését eszközölte s munkálta.

Szerző értekezése XXIV-dik fejezetében a Jászkúnságra vonatkozó s 1400-dik évig fenmaradt oklevelekben előforduló személyneveket a *Fejér Codex*, *Árpádkori Új Okmánytár*, *Knauz Monumenta*, *Anjoukori* és a *Zichy-Okmánytár* s a váradi regestrumban említve lévő régi magyar személynevekkel összehasonlítja s azon véleményben van, hogy ez összehasonlítás nézetének kedvező, s kielégítő eredményre vezet. Ebben a reményében a tudós szerző csalódott, mert 1. számos általa magyarnak tartott személynév szintén jászkúnok nevei; 2. összehasonlításai egy részét a nyelvész helyes összehasonlításnak nem tarthatja; 3. a magyar nyelv szótára tudvalevőleg felette gazdag török elemekben s ez okon nem lephet meg a magyar s török személynevek hasonlata. «E személynevek között — írja szerző — különös figyelmet érdemel egy kúnnak tulajdonneve: *Aglazlo*, mely a hayi káptalannak 1280-ban, tehát a kúnok állandó letelepedése után nem egészen 40 év múlva kelt örökfelvallási oklevelében fordul elő, mely szerint Mordar fiának Farkasnak fia László bodrogmegyei Gyopul nevű földet 20 márkáért

¹⁾ L. az értekezés 76. lapján.

eladja «*Teprez Cumano, Wochun, Aglazlo et Ladislao filiis ejus*» tehát Teprez kúnak, s ennek fiainak: Wochunnak, Aglazlónak és Lászlónak». *Teprez* a kel. török *تيرامك* igéből képeztetett, *Wochun*-t s *Vechun*-t *Waychun*, *Waychunnipe*-vel azonosnak tartom s az 1280-diki okmány idézett helyét így olvasom: «*Teprez Cumano Wochun, Aglazlo et Ladislao filiis ejus*»; Teprez családja ezek szerint *Wochun* népéből való volt. *Waychun* s *Alun* néperől még a XIV-dik század is tud. A *Wochun*, *Wechun* (*Vechun*), *Waychun* név kezdő *V*-je *b*-ből lágyúlt s ugyanezt a hanglágyulást látjuk az idéztem krimi kún miatyánk *wisim*, *wer*, *wis*, *wisni* alakjaiban. «A történelem mutat fel ugyan oly ritka példákat, folytatja szerző, hogy egy apának két fia viselt ugyanazon keresztnévet; így a nagy Hunyadi Jánosnak volt szintén János nevű testvére, s Albert király 1439-ben a két Hunyadi Oláh Jánosnak ad bizonyos birtokokat zálogba; nem is ez, de az lehet feltűnő, hogy a Teprez nevű kún apának a pogány születést jelző *Wochun* (így!) nevű fia után még két László nevű fia is volt, kiknek idősbike éppen ez idősb kort kifejező *Aglazlo* nevet viseli; maga a László név oda mutat, hogy e két fiu már a ker. vallásban született, de míg a kisebbik a latin «*Ladislauus*» néven említettik; az idősebbik a régi tiszta magyar (így!) «*Aglazló*» nevet tünteti elő. Ez utóbbi nevet aligha a káptalan tagjai magyarosították, s irták be a fennebbi oklevélbe ily alakban, mert ezeknek legkönnyebb és szokottabb vala a «*junior* és *senior Ladislauus*» kifejezést használni; hanem ezt a személyesen jelen volt s a vett földnek árát lefizető apának Tepreznek közvetlen bemondása után jegyezte be a káptalan. A mi oda mutat, hogy Teprez kún teljesen magyar nevet adott idősbik László fiának, s így e kún magyar nyelvű volt». ¹⁾ Szerző következtetését helyesnek nem tarthatom, mert abból, hogy Teprez idősbik László fiát *Aglazlo*-nak nevezte, csakis azt következtethetjük, hogy *Aglazlo* azon nép nyelvén neveztetett így, melyben *ag* öregbik testvért jelent; a magyarban *agg* «*vetus*», «*vetustus*», «*veter*», «*veteranus*», «*senex*», «*casus*» és «*antiquus*»-t, *agg lant* «*vetus deliramentum*»-ot jelent, de annak semmi nyoma sincs, hogy valaha öregbik testvért jelentett

¹⁾ L. az értekezés 80—81. lapjain.

volna; a törökben azonban, nevezetesen a ágatai törökben *aga* öregbik testvér értelmével bir. Már most a szives olvasó maga vonja le magának az előzményből a következeset és ez nem lehet más, mint az, hogy *Aglazlo* török elnevezés, s hogy az az atya, a ki fiát így hitta, török nyelvű volt. Az elmondottakat meg csak azzal toldom meg, hogy *aga* a Petrarka-fele kún codexben is bátyát jelent. Egy 1354-dik évről kelt adománylevelben *Veszteg* nevű kún emlittetik, kinek testvérei *Burchur* és *Kabak* valának. *Veszteg* a török *beztük* «unatkozó», «unatkozott» (*برتوك*) a kún nyelv hangtanának megfelelő, lágyított kiejtése, — *Kabak* ajtót jelent, mintegy «Ajtai», a mely egy magyar regi családnak is neve. Az *Ajtósi* név is megvolt nálunk; Haan Lajos *Békés vármegye hajdana* (Pest, 1870) című munkájában írja, hogy Gyulához közel volt egy Ajtós nevű falu, melynek emlékét az «ajtósi düllő» tartja fenn ma a gyulai határban. Haan szerint a nagy festő *Dürer* családja ezen taluból származott. *Kis-Kaba* pusztja a Nagykunságban Kabaktól nyerte elnevezését.

Szerző értekezése XXV-dik fejezetében folytatólag a kún személy- és helynevekkel foglalkozik. Mindenek előtt hibámúl rója fel, hogy a «*Codex Cumanicus*»-hoz irt bevezetésemben *Nagithurgon* és *Kisthurgon* helynevek *thurgon* végzését a török *turmak* igétől származtatom s az «állomás» értelmet keresem benne.¹⁾ Ezen nézetemet ma is fentartom s a *Tóturgony*, *Tormásturgony* helynevekben ugyanazon *turgon* szavat látom. Ez a szó a keleti törökben nem épen állomást jelent ugyan, de jelent állandót,²⁾ tehát a kúnban jelenthetett állandó helyet, állomást. 1521-ben előfordúl *Turgonypéter szállása* is, ez alakjában a már értelmetlenné vált *Péterturgony* összetétel két tényezője helyet cserélt s *turgon* mintegy a Peter keresztnévet megelőző vezetéknevévé lett s a «szállás» szó pótolja annak elhomályosult értelmét. Ez történt 1521-ben, a mikor a kúnok nyelvérzeke már többé nem volt az eredeti, hanem a magyar nyelv hódító befolyása következtében eredeti kúnból magyarrá lett, *Péterturgony*, vagyis *Péter turgoni* (*turgon-i*) *Turgonypéter-re*

¹⁾ L. az LIV. és LV. L

²⁾ تورغون.

való átváltozása, emlékeztet a *Baalbek* névre Koelesyria *Litáni* nevű völgyében, melynek egykori ősrégi alakja *bék-baal* volt «Baal városa» görögül Ἡλίου-πόλις.¹⁾ Az is lehetséges, hogy Péter *turgoni*-t az illető okmányt kiállító királyi jegyző változtatta meg *Turkony-péterre*, mert nagyérdemű nyelvészünk Hunfalvy Pál a jászkún személy- és helynevekre vonatkozólag egy igen figyelemre méltó megjegyzést tett amaz állításában, hogy ezek nem eredeti kún nevek, hanem azokat az eredeti töröktatár nyelvből fordították át az oklevélszerkesztő magyar királyi jegyzők magyarra; ezenkívül onnét is származnak, hogy a kúnok keresztyén vallásra térítésével ezeknek megmagyarosítása is összekötni czéloztatott.²⁾ Hunfalvy állítását ilyen általánosságában nem fogadhatom el ugyan, hanem néhány esetben én is Hunfalvyval hajlandó vagyok a magyar vagy feltűnően magyarosított alak eredetét a káptalanok okmányt kiállító irodáiban s a kir. cancelláriákban keresni. Szerző azt mondja, hogy nincs semmi nyoma annak, hogy a kún nyelvnek tolmácsai lettek volna Magyarországon;³⁾ ezt írva mintegy tiltakozik azon nézetem ellen, mely szerint *interpretibus Kelduchyni cumani* alatt mást nem érthetünk, mint *Kelduchin* kúnoknak tolmácsait. A *Kelduchin* névről Vámbéry helyesen jegyezte meg, hogy az a. m. a török كیلدوک «a megérkezett»;⁴⁾ a *Kelduchin* alakban a magyarországi kún nyelv egyik esetjelét, u. m. a genitivus végzetét látjuk, mert *Kelduchin* = *Keldük-ning* (*tolmačlari* «interpretes»). Tudjuk a velencei kún codexből, hogy a kún nyelvű névszavak e. és t. sz. genitivusa *ning* által képeztetik, így p. o. *atning*, *atlarning*. A kúnok saját nyelvökön az «interpretes»-t nem *tilmekči*-nek vagy *tilmeči*-nek, mint az ujugurok, nem is *tilmeg*-nek, mint a čagatai, vagy ترجمان-nak, mint az osmanli, hanem *tolmač*-nak nevezték, így olvassuk ezt az egyik kún szövegben: *ol tolmač andi borčluc*,⁵⁾ egy másik szövegben *tolmač* helyett

1) *Bek* az arab مَكَّة városnévvel egyazon.

2) *Petr. cod. stb.* 37. l.

3) I. értekezése 83. lapján.

4) *A magyarok eredete* (Budapest, 1882.), a 114. lapon.

5) I. a *Cod. Cuman.* 167. lapján.

tolmac ¹⁾ áll. A magyar is *tolmács*-ot mond s ezt a szavát a kún nyelvtől kölcsönözte bizonyosságául annak, hogy Magyarországon a török kún nyelv elenyésztéig ennek az illető hivataloknál s a káptalanok mellett saját tolmácsai voltak. A kún nyelv *tolmač* szava megvan a mordvinban és a votjákban is, s az orosz ezen az úton jutott *толмачъ* szavához; a cseremisiz más török nyelv-járásból kölcsönözte a *tılmač* alakot.

Szerző e fejezet s illetőleg értekezése végén azt mondja, hogy azok, kik a jászkúnok töröktatár nyelvűségét és nemzeti-ségét vitatják, oly gyenge adatokat, a történelmi hűséggel össze nem egyeztethető, elferdített tényeket hoztak fel, hogy ezek az ellenvéleményt nem hogy megdönteni, de még csak megingatni sem képesek. ²⁾ Azokból, a miket itt előadtam, úgy gondolom, a részrehajlatlan bíráló a kúnok nyelvét és nemzetiségét illetőleg a tudós szerzőtől különböző végeredményre fog jutni. Itéljen a jövő! A *Jász-Kúnok Története* nagyérdemű szerzője, történelmi irodalmunk egyik dísze, néhai Gyárfás István ez általunk legjobb meggyőződésünk szerint megbírált értekezésében is kiváló jeleit adta annak, hogy hazai történelmünk forrásait, segéd tudományait, teljes irodalmát alaposan tanulmányozta s hogy mily figyelemmel volt minden egyes tényre, a melyekből a történelmi kérdésekre adandó válasz szövegének szilárd alap-ját lerakni, megalkotni reménylette.

¹⁾ Ugyanott a 158. lapon.

²⁾ L. az értekezés 84. lapján.
